

Talen naar Thuis

*Verslag van een onderzoek naar zich thuis voelen van verpleeghuisbewoners,
en de mogelijke bijdrage daaraan van geestelijke verzorging vanuit
contextueel perspectief*

Master Theologie Levensbeschouwing

Fontys Hogeschool Utrecht

Marie-Louise Fisscher-Peters

Begeleiding: dr. H. Jonker

juli 2012

Inhoud

Samenvatting.....	2
Voorwoord	4
Hoofdstuk 1 Inleiding	5
1.1 Introductie	5
1.2 TMZ / Het Meulenbelt, de organisatie en haar visie op zorg.....	6
1.3 Wettelijke kader voor geestelijke verzorging in instellingen	8
1.4 Probleemverkenning, vraagstelling en doelstelling	8
1.5 Theologische inkadering.....	10
Hoofdstuk 2 Theoretisch onderzoek	11
2.1 Contextueel pastoraat als specifieke vorm van geestelijke verzorging	11
2.2 Zingeving vanuit psychologisch perspectief	14
2.3 Zingeving vanuit theologisch perspectief.....	16
2.4 Zingeving en ouderen	17
2.5 Ouderen en de confrontatie met het verpleeghuis	19
2.6 Verpleeghuiszorg en erkenning.....	21
2.7 ‘Thuis voelen’ als een existentiële ervaring van spiritualiteit	24
2.8 Samenvatting literatuuronderzoek	29
Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie	31
Hoofdstuk 4 Resultaten: beschrijving en analyse	34
4.1 Interviews met bewoners.....	34
4.1.1 Vertellen van ‘het levensverhaal’	34
4.1.2 Het netwerk van relaties	35
4.1.3 Zin geven en ervaren	39
4.1.4 De behoefte aan erkenning.....	41
4.1.5 Spiritualiteit als verwijzen naar.....	41
4.1.6 Faciliterende voorzieningen	42
4.1.7 Nadere analyse	43
4.2 Cliënttevredenheidsonderzoek	45
Hoofdstuk 5 Conclusies en evaluatie.....	48
Geraadpleegde literatuur	50

Samenvatting

Dit verslag biedt een weergave van een praktisch theologisch en exploratief onderzoek naar zich thuis voelen van verpleeghuisbewoners met een somatische indicatie, in Het Meulenbelt in Almelo.

De vraagstelling luidt: *‘Welke aanwijzingen geven nieuwe bewoners als verklaring voor het zich wel/niet thuis voelen in Het Meulenbelt en welke van deze aanwijzingen zijn richtinggevend voor het concept van zielzorg van de geestelijke verzorging om de nieuwe bewoners zich thuis te laten voelen?’*

Zich thuis voelen kan worden omschreven als existentiële ervaring van zingeving en mogelijk van spiritualiteit.

Het theoretisch hoofdstuk geeft op basis van literatuuronderzoek een conceptueel kader, aan de hand waarvan een protocol voor semi-gestructureerde interviews met genoemde bewoners is opgesteld. Uitgangspunt in dit theoretisch kader vormt het contextuele pastoraat als concept voor zielzorg in geestelijke verzorging binnen het verpleeghuis. Belangrijke elementen in dit conceptuele kader vormen de benadering van zingeving vanuit psychologisch, respectievelijk theologisch perspectief, én een duidelijke visie op erkenning als onderdeel van zorgethiek..

Er zijn twaalf bewoners geïnterviewd. De interviews zijn per dictafoon opgenomen en ten behoeve van analyse volledig getranscribeerd. Deze transcripties geven inzicht in existentiële ervaringen van zingeving, van erkenning, en soms ook van spiritualiteit.

Bewoners vertellen doorgaans graag hun levensverhaal, ze laten zien te hechten aan hun relationele context. Uit de interviews kan worden opgemaakt dat in het kader van zich thuis voelen, behalve het vertellen van het levensverhaal en het belang dat wordt gehecht aan het netwerk van relaties, zin geven én ervaren in de eigen context, als het ware een zingevingssysteem voor bewoners vormt.

In het vertellen komt een bewustwordingsproces op gang.

Anderen uit hun omgeving zijn van betekenis voor bewoners, net als andersom: bewoners zijn ook zélf van betekenis voor anderen. Wederkerigheid in privé relaties, maar ook in andere domeinen waar relaties een rol spelen, blijkt van levensbelang. Bewoners willen niet zielig gevonden worden, maar willen gezien en bejegend worden als volwaardige mensen. Ze willen mogen zijn die ze zijn, gewoon, maar misschien ook wel diegene die ze ooit waren.

Ruimte voor het vertellen van het levensverhaal kan helpen zicht te krijgen op het geleefde leven, om van daaruit doorheen discontinuïteit, continuïteit te ontwaren, waaruit hoop kan worden geput.

In de literatuur komt naar voren dat afhankelijkheid de gevoeligheid voor en behoefte aan erkenning vergroot. Uit de interviews blijkt dat onaangename ervaringen, juist in ontmoetingen met professionals, lange tijd doorwerken in de gevoelens van bewoners. De onbevangenheid die past bij zich thuis voelen wordt dan geweld aangedaan.

Wat opvalt is dat het geloof in God een belangrijke bijdrage lijkt te leveren aan de mate waarin bewoners zeggen zich thuis te voelen. Het geloof in God is daarbij op een duidelijke wijze ingevuld: God bestaat, Hij zorgt voor ons en is onze bestemming. De vragen zijn er en de antwoorden zijn helder en laten niet veel ruimte voor twijfel. Deze helderheid kenmerkt de gelovigen, maar ook de ongelovigen.

Waar dit onderzoek een vrij uitgebreide literatuurstudie laat zien op het gebied van spiritualiteit, blijkt in de praktijk van de interviews slechts een enkeling in termen van vragen, ruimte, en verwijzing, om te gaan met bestaansbron en - bestemming.

Het kunnen beschikken over een eigen kamer komt uit de interviews naar voren als een belangrijk thema dat bijdraagt aan zich thuis voelen.

Dit onderzoek biedt richtinggevende aanwijzingen voor geestelijke verzorging vanuit het perspectief van contextueel pastoraat enerzijds, en aanknopingspunten voor management vanuit het Rijnlandse organisatiemodel anderzijds.

Geestelijke verzorging kan, in gesprek direct met bewoners, en ook langs indirecte weg eventueel via begeleiding van medewerkers, een zinvolle bijdrage leveren aan een leefbare woonsituatie en een gunstige invloed hebben op zich thuis voelen.

Het belang van taal en elkaar verstaan komt meermalen naar voren. Sommige bewoners zeggen niets met geloof en God te hebben, waar zij bij doorvragen te kennen geven behoefte te hebben aan verdieping en meer dan een praatje bij de koffie met de geestelijk verzorger. Het mogelijk bij sommigen aanwezige imago van geestelijke verzorging als exclusief domein van ziekte en dood kan wellicht een bijstelling gebruiken, waarbij het perspectief op de bestaansoriëntatie wat meer aandacht krijgt.

Waar management zich bewust is van wederkerigheid in relaties, van betekenis van mensen voor elkaar en van het belang van erkenning in de zorg, kan zij dit bewustzijn uitdragen en wellicht bevorderen op de werkvloer. Voor het management van Het Meulenbelt geldt dat zij met haar Planetree zorg- en managementmodel een waardevol en passend middel ter beschikking heeft om het contextuele kader voor zich thuis voelen van zowel bewoners als medewerkers, mantelzorgers en vrijwilligers door te ontwikkelen en vorm te geven.

Voorwoord

Mijn motivatie om thuis voelen van verpleeghuisbewoners te willen onderzoeken, komt allereerst voort uit mijn geraakt zijn door het begrip 'thuis voelen', omdat het mij verbindt met mijn katholieke achtergrond en spirituele identiteit én met 'het eeuwige verlangen van de mens een echt, uiteindelijk thuis te vinden bij God'¹.

Het tweede motief voor specifiek dit onderzoek komt voort uit mijn betrokkenheid op mensen die onvrijwillig, al dan niet tijdelijk, in een verzorgings- of verpleeghuisinstelling of ziekenhuis moeten verblijven vanwege hun lichamelijke en/ of geestelijke gesteldheid.

In dit verslag komen verpleeghuisbewoners aan het woord. Verpleeghuisbewoners, die vertellen over zich thuis voelen in een somatische afdeling van Het Meulenbelt in Almelo. Zonder hún vertrouwen, hun openheid en welwillende medewerking was dit onderzoek niet geworden zoals het nu voorligt. Uit de teksten valt veel te lezen van wat gezegd is. Veel ook is niet letterlijk in dit verslag verwerkt, maar heeft wel bijgedragen aan de rijkdom en de diepgang van het onderzoek.

Ik dank het management van TriviumMeulenbeltZorg voor haar medewerking en belangstelling. Eenzelfde medewerking en ook gastvrijheid van het management én van de geestelijke verzorging heb ik mogen ervaren tijdens de masterstage in het kader van de opleiding Theologie Levensbeschouwing. Het in mij gestelde vertrouwen van alle betrokkenen waardeert ik zeer.

Een bijzonder woord van dank verdient dr. Hans Jonker, die ons in de afstudeerperiode richting heeft gewezen, en mij gedurende het onderzoekstraject heeft begeleid.

Tenslotte kan mijn thuisfront niet ongenoemd blijven. Jullie allen, die ik hier niet met name noem, maar die me tijdens de voorbije zeven jaren zonder ophouden zijn blijven steunen, stimuleren en inspireren, weten wel hoeveel jullie voor me betekenen, heel veel dank!

Enschede, juli 2012

¹ Mes, Rieke, *Hoe kom ik thuis?*, blz. 13

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Introductie

Dit verslag biedt een weergave van een onderzoek naar zich thuis voelen van verpleeghuisbewoners met een somatische indicatie, in Het Meulenbelt. De aandacht is daarbij vooral gericht op de mogelijkheid voor geestelijke verzorging bij te dragen aan het zich thuis voelen van die bewoners. Zich thuis voelen wordt omschreven als een existentiële ervaring van zingeving en mogelijk van spiritualiteit.

Het onderzoek vindt plaats in Het Meulenbelt, een verpleeg- en verzorgingshuis in Almelo, onderdeel van koepelorganisatie TriviumMeulenbeltZorg (TMZ), een middelgrote zorgaanbieder op de Twentse markt. Er zijn ongeveer 2000 medewerkers en 1000 vrijwilligers actief. Naast verzorgings- en verpleeghuiszorg biedt TMZ thuiszorg, revalidatie en terminale zorg. In het Almeloze ziekenhuis bevindt zich een overbruggingsafdeling van TMZ. TMZ heeft vestigingen op verschillende locaties, ik noem ze in alfabetische volgorde: Almelo, Borne, Hengelo, Tubbergen en Twenterand.

Dat het onderzoek in Het Meulenbelt uitgevoerd wordt is niet toevallig. Tijdens de studie theologie aan de Fontys Hogeschool heb ik mij voornamelijk toegelegd op het terrein van geestelijke verzorging. Van februari 2010 tot juni 2011 heb ik in het kader van de masteropleiding een stagetraject doorlopen bij de afdeling geestelijke verzorging van Het Meulenbelt.

Naast het wat meer stadse karakter van Almelo en Hengelo, waar van oudsher veel industriële bedrijvigheid is, is het Twentse platteland grotendeels agrarisch georiënteerd. Die dubbele oriëntering is terug te vinden in zowel de bewoners- als de medewerkerspopulatie. Twente heeft een overwegend katholieke signatuur, maar er zijn ook delen van Twente aan te wijzen die voornamelijk protestants zijn. Deze mix van denominaties is in Het Meulenbelt aanwezig en herkenbaar. Ik ben gedurende de stage met bewoners in aanraking gekomen van zowel katholieke als protestantse huize.

Mijn motivatie om thuis voelen van verpleeghuisbewoners te willen onderzoeken, komt allereerst voort uit mijn geraakt zijn door het begrip 'thuis voelen' omdat het mij verbindt met mijn katholieke achtergrond en spirituele identiteit én met 'het eeuwige verlangen van de mens een echt, uiteindelijk thuis te vinden bij God'².

Ik ben katholiek, vrouw, echtgenote, moeder, oma, zus, dochter van mijn overleden ouders, kleindochter van mijn overleden grootouders, vriendin enz.. Ik ben net de zestig gepasseerd en ben, voor ik met de opleiding Theologie Levensbeschouwing begon, bijna zeven jaar geleden, ruim dertig jaar als dierenarts werkzaam geweest, waarvan vijftien jaar in een plattelandspraktijk en vijftien jaar in het toezicht op de volksgezondheid. Mijn verbondenheid met mens en dier, met de natuur en met Gods gehele schepping is van kindsaf sterk en vanzelfsprekend en heeft zich de afgelopen jaren alleen maar meer verstevigd en verdiept. Een mens wordt zich bewust van zijn/ haar mens-zijn in zijn/ haar context, verbonden met anderen, in een relationele verhouding met familie, vrienden, burens, collega's, met dieren soms. Voor gelovige mensen ook in relatie met God.

Vanuit mijn gelovige en ruimdenkende katholieke opvoeding, heb ik langs de weg van de karmelitaanse spiritualiteit geleidelijk aan ontdekt wat het voor mij betekent me thuis te voelen en 'een dak boven mijn ziel'³ te hebben.

Het tweede motief voor specifiek dit onderzoek komt voort uit mijn betrokkenheid op mensen die onvrijwillig, al dan niet tijdelijk, in een verzorgings- of verpleeghuisinstelling of ziekenhuis moeten verblijven vanwege hun lichamelijke en/ of geestelijke gesteldheid. Eerdere goede en minder goede persoonlijke ervaringen in ziekenhuizen hebben bijgedragen aan die betrokkenheid.

In dit onderzoek kijk ik door de bril en luister met de oren van contextueel pastoraat naar verpleeghuisbewoners en hoe en waardoor zij zich al dan niet thuis voelen.

² Mes, Rieke, *Hoe kom ik thuis?*, blz. 13

³ Adri Verweij, column in *Reliëf*, maart 2009

Ik wil onderzoeken of er voor geestelijke verzorging mogelijkheden zijn bij te dragen aan zich thuis voelen van bewoners, waardoor laatstgenoemden beter functioneren, gelukkig(er) zijn, (weer) zin hebben in hun dagelijkse leven, maar vooral zin vinden in hun eigen zijn.

We zeggen in het leven van alledag niet voor niets: *‘Oost west, thuis best’*, of: *‘Zoals het klokje thuis tikt, tikt het nergens’*.

Ter bevordering van de leesbaarheid van dit verslag hanteer ik voor de derde persoon steeds de mannelijke vorm. Het spreekt vanzelf dat daar even goed de vrouwelijke kan worden gelezen.

1.2 TMZ / Het Meulenbelt, de organisatie en haar visie op zorg

Binnen TMZ is een strategische beleidsnotitie 2010-2015 uitgegeven, waarin visie, missie en kernwaarden staan verwoord. Ik heb in deze notitie gezocht naar aanknopingspunten die met name verband houden met zich thuis voelen en zingeving.

TMZ noemt zichzelf ‘een organisatie op het gebied van wonen, zorg, welzijn en behandeling van ouderen en chronisch zieken’⁴. TMZ biedt zorg in de keten van ondermeer thuiszorg, dagopvang, palliatieve zorg, en verpleeghuiszorg in ziekenhuizen en in verzorgingshuizen. Vanuit haar missie als ‘topspeler in Twente’⁵, wil TMZ ‘als ondernemer structureel excelleren op een aantal onderscheiden beleidsterreinen’⁶. TMZ wil als mensgerichte organisatie onder het motto ‘Uw kwaliteit van leven is onze zorg’ denken en handelen vanuit die kwaliteit van het leven voor de mens, voor cliënt en voor medewerker. De cliënt, de zorgvrager, wordt nadrukkelijk als gast gezien, de medewerker als gastvrouw/ -heer, waarbij de relatie tussen klant (letterlijk overgenomen, ML) en zorgverlener centraal staat.

De ouderenzorg wordt als een investeringsbranche gezien en TMZ wil zich ontwikkelen tot een maatschappelijke onderneming met maatschappelijk rendement. Dat rendement moet zich uiten in waarde voor de klant als ervaren kwaliteit van leven⁷. Langs de weg van een duurzame relatie en solidariteit tussen zorgvrager en TMZ, wil TMZ in termen van klanttevredenheid communiceren.

Ze wil daartoe in plaats van het in de zorg dominante Angelsaksische model, het op solidariteit en op een coöperatieve vereniging gebaseerde Rijnlandse model introduceren en ontwikkelen. De gedachte is dat leden (zoals familie en mantelzorgers) binnen deze vereniging gaan participeren in de zorgverlening en zich zo medeverantwoordelijk voelen voor de continuïteit van die zorgverlening⁸. Behalve maatschappelijk rendement ziet TMZ hier ook een economisch belang. Ze wil arbeidsparticipatie van mantelzorgers faciliteren. TMZ ziet dit als een wederkerige verantwoordelijkheid tussen zichzelf en de samenleving.

De kernwaarden waardoor TMZ zich laat inspireren⁹:

- Uniceit, autonomie en keuzevrijheid van de individuele cliënt/ bewoner;
- Wederkerigheid in de relatie hulpvrager en hulpverlener;
- Professionele autonomie van de medewerker;
- Een levenshouding gericht op energie, vitaliteit en groei;
- Menselijke maat in de organisatie van de dienstverlening;
- Ruimte voor de eigen cultuur van de gemeentelijke kernen;
- Maatschappelijk verantwoord ondernemen.

⁴ Strategische beleidsnotitie 2010-2015, TriviumMeulenbeltZorg, blz. 5

⁵ Ibid., blz. 7

⁶ Ibid., blz. 6

⁷ Ibid., blz. 6

⁸ Ibid., blz. 7

⁹ Ibid., blz. 7

Toegesplitst op de zorg verwacht TMZ in de nabije toekomst een verdere emancipatie van de cliënt en zijn zorgsysteem. Met het begrip zorgsysteem wordt de naaste omgeving, met name de familie en mantelzorgers van die cliënt bedoeld. Dat betekent ook een groter aandeel voor de extramurale dienstverlening en een afname van de intramurale zorgactiviteiten.

Vanuit de nadruk op de relatie gast en gastvrouw/ - heer wil TMZ de 'klant en zijn zorgsysteem aan de hand nemen door zorgland'¹⁰. Om die omslag in denken en handelen tot zorgpraktijk te maken vraagt TMZ van haar medewerkers een gedragsverandering. In plaats van zoals vroeger te werken vanuit gestandaardiseerde oplossingen, zal de zorgverlener/ gastvrouw/ - heer moeten leren denken vanuit de vraag van de zorgvrager. Het nieuwe ondernemersmodel vraagt dat medewerkers 'zichzelf terugverdienen'¹¹.

Ik lees hierin dat TMZ concurrerend ten opzichte van haar mede - / tegenspelers wil zijn in haar dienstverlening, en het verschil wil maken in haar benadering van zorg in termen van gedeelde verantwoordelijkheid.

Als concept voor de verbetering van haar patiëntenzorg kiest TMZ voor het Planetree model¹². Dit internationale concept kent drie dimensies: Betere zorg, Helende omgeving en Gezonde organisatie. In deze drie dimensies zijn twaalf componenten te onderscheiden. Betere zorg betekent: menselijke interactie en liefdevolle bejegening; eigen keuze en verantwoordelijkheid door informatie en educatie; uitstekende (medische) behandeling en zorg; gezond eten, drinken en bewegen, én aanvullende zorg en zingeving. Helende omgeving houdt in: menswaardige technologie; architectuur en interieur leveren bijdrage aan gezondheid en heling én vriendschap, familie en gemeenschap spelen een positieve rol. En tenslotte bevat de Gezonde organisatie: tevreden cliënten; tevreden en gemotiveerde medewerkers; gezonde financiële resultaten én goede marktpositie en relaties met belanghebbenden.

In een eerste verkenning bieden genoemde componenten op tenminste een aantal punten mogelijk aansluiting als het gaat om zich thuis voelen en zingeving. Ik noem ze achtereenvolgens.

Onder Betere zorg worden genoemd: 'aanvullende zorg en zingeving'.

Onder Helende omgeving wordt genoemd: 'vrienden, familie en gemeenschap spelen een positieve rol'. De nadrukkelijke aandacht voor de context van bewoners komt hier naar voren.

En tenslotte wordt onder de Gezonde organisatie genoemd: 'tevreden cliënten'.

TMZ heeft wat betreft haar corebusiness een heldere keuze gemaakt voor 'zorg'. Op zorg kan TMZ worden aangesproken en afgerekend. Hoe de concrete invulling van die zorg wordt vormgegeven, kan, in theorie, worden afgelezen uit de 'Doelstellingen uit de Strategische beleidsnotitie 2010-2015', de Jaarroute 2012¹³. Onder Betere zorg is een doelstelling van de aanvullende zorg en zingeving bijvoorbeeld: 'iedere cliënt heeft een individueel zorg -/ leefplan, waarin aandacht is voor mentaal welbevinden'¹⁴. In de uitwerking van deze doelstelling is ondermeer sprake van 'informatieavonden samen met geestelijke verzorging en psychologen waar mentaal welbevinden wordt toegelicht.....'. Onder Helende omgeving laten doelstellingen zien dat vrienden, familie en gemeenschap, onder de noemer van creëren van volwaardige positie van informele zorg binnen TMZ en in thuissituatie, onder implementatie van het coöperatief bedrijfsmodel én onder cocreatie veiligheid, familieparticipatie en mentaal welbevinden, actief worden betrokken bij de zorg voor cliënten¹⁵. Wat precies moet worden verstaan onder het begrip 'cocreatie' behoeft nadere uitleg. Onder Gezonde organisatie tenslotte is bij tevreden cliënten in een doelstelling opgenomen dat 'ervaringsvragen'

¹⁰ Ibid., blz. 17

¹¹ Ibid., blz. 17

¹² Ibid., blz. 25

¹³ Jaarroute 2012, TriviumMeulenbeltZorg

¹⁴ Ibid., blz. 9

¹⁵ Ibid., blz. 16 en 17

moeten worden opgenomen in het elektronische zorgdossier (EZD). Bij tevreden en gemotiveerde medewerkers wordt in een van de doelstellingen de Hogeschool Kampen genoemd als scholingsinstituut met betrekking tot theologie.

Geestelijke verzorging doet er toe binnen TMZ. Er wordt van uit gegaan dat organisatie breed bekend is dat zingeving en spiritualiteit, dimensies van zorg zijn en dat zingeving en spiritualiteit de professionele zorgpraktijk uitmaken van de geestelijke verzorging.

Uit de visie en missie van TMZ komt een zorgmodel naar voren dat de relatie tussen mensen in het algemeen centraal stelt, waarbij in één op één situaties in het bijzonder gefocust wordt op de relatie tussen zorgvrager en zorgverlener, de relatie tussen zorgvrager en de mensen uit zijn zorgsysteem en de relatie tussen de zorgverlener en de mensen uit het zorgsysteem van de zorgvrager.

In de uitwerking van dat zorgmodel wordt geestelijke verzorging in een van de doelstellingen als betrokken discipline expliciet genoemd, waar ze elders impliciet gelezen kan worden. Ik denk daarbij niet alleen aan persoonlijke pastorale zorg, maar met name aan morele aspecten van omgaan met elkaar, van erkenning van de ander in de dagelijkse zorgwerkelijkheid van TMZ/ Het Meulenbelt, aan het aanjagen van een bewustwordingsproces bij medewerkers, waar geestelijke verzorging het verschil kan maken.

1.3 Wettelijke kader voor geestelijke verzorging in instellingen

De verankering van geestelijke verzorging als integraal onderdeel van zorg in instellingen, belicht ik kort aan de hand van het wettelijk kader.

Ik verwijz daarvoor naar een artikel in het *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*¹⁶. In de inleiding van dat artikel wordt aandacht besteed aan de verzakelijking van de zorg en wordt gewaarschuwd alert te zijn op het wegbezuinigen van de diensten geestelijke verzorging.

De wettelijke verankering van geestelijke verzorging in zorginstellingen is gerealiseerd via de *Kwaliteitswet Zorginstellingen*, die sinds 1 april 1996 van kracht is¹⁷. Artikel 3 luidt: *‘Voorzover het betreft zorgverlening die verblijf van de patiënt of cliënt in de instelling gedurende tenminste het etmaal met zich brengt, draagt de zorgaanbieder er tevens zorg voor dat in de instelling geestelijke verzorging beschikbaar is, die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de patiënten of cliënten’*. Bij klachten over onvoldoende beschikbare geestelijke verzorging geldt de *Wet Klachtrecht Cliënten Zorgsector*. De derde wet die in dit verband van belang is, is de *Wet Medezeggenschap Cliënten Zorgsector*. Deze wet bepaalt dat *‘de zorgaanbieder voor elk voorgenomen besluit over het algemeen beleid op het gebied van de geestelijke verzorging de Cliëntenraad in de gelegenheid moet stellen advies uit te brengen’*.

De auteur van het artikel verwijst naar de *Memories van Toelichting* op de voorstellen voor het wettelijk kader van geestelijke verzorging om duidelijk te maken wat de bedoeling is van de voorschriften. Geestelijke verzorging moet in voldoende mate en in haar pluriforme aanbod gewaarborgd worden. De minimale omvang, door de Tweede Kamer besproken, komt neer op één formatieplaats op 150-200 patiënten/ cliënten¹⁸, afhankelijk van de aard van de instelling.

Vastleggen in een wettelijk kader als geïntegreerd onderdeel van zorg in instellingen, als onderdeel van het basispakket, is door de overheid bedoeld als garantie tegen wegbezuinigen of marginaliseren van geestelijke verzorging.

Het wettelijk kader biedt dan wel een verankering voor geestelijke verzorging, dat betekent nog geen garantie dat instellingen die zorg integraal in huis hebben en aanbieden.

1.4 Probleemverkenning, vraagstelling en doelstelling

In paragraaf 1.2 beschrijf ik dat zingeving binnen TMZ/ Het Meulenbelt op de agenda staat. In ieder geval op papier. Maar hoe is de vertaalslag naar de praktijk van de werkvloer? Wat komt er van de

¹⁶ Rebel, J.J., *Geestelijke verzorging en wetgeving*, in Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging, blz. 105

¹⁷ Ibid., blz. 106

¹⁸ Ibid., blz. 108

formuleringen en intenties over bij de verzorgenden, de verplegenden, de verpleeghuisartsen, de fysiotherapeuten, de vrijwilligers, bij managers en, de belangrijkste vraag: wat merken de bewoners daarvan?

Tijdens de stageperiode hoorde ik hoe vervelend het niet thuis voelen voor bewoners kan zijn. Sommigen waren verdrietig en stil, ze kwamen maar moeilijk in beweging. Ze lieten zich nauwelijks verleiden tot deelname aan gemeenschappelijke activiteiten. Anderen zeiden dat ze geen doel hadden in hun leven, en dat ze 'er geen zin meer in hadden'. Hun zin was zoek. De bewoners waren veelal op hoge leeftijd, soms leefde hun partner nog, maar waren diverse familieleden en vrienden overleden. Als ze kinderen hadden, zeiden ze die niet teveel te willen belasten met hun probleem, immers die kinderen hadden genoeg aan hun eigen leven, hun eigen zorgen. En in dit nieuwe huis vonden ze de hulpverleners aardig en vriendelijk, maar ja, zo gaven ze aan, het bleven wel vreemden. En iedereen, zo vertelden bewoners, had weinig tijd en was altijd gehaast. Kortom ze konden er met bijna niemand over praten, als ze er al met iemand over in gesprek raakten. Hen bekreep het gevoel dat hun aanwezigheid er niet meer echt toe deed. Ze ervoeren zichzelf soms tot last, niet alleen van zichzelf, maar vooral van de ander.

Mensen groeien op binnen een bepaald zingevingskader, een levensvisie, een geloof, kortom een zingevingssysteem. Afhankelijk van de aard van dat systeem ordent een mens de gebeurtenissen die op zijn levensweg zijn pad kruisen.

Zich thuis voelen is een thema dat aan de orde is in de relatie, de wisselwerking tussen bewoner als mens en Het Meulenbelt als organisatie. Hoe komt, wat Het Meulenbelt doet als organisatie, en als afgeleide daarvan direct danwel indirect door geestelijke verzorging bewerkstelligd, over bij bewoners en hoe gaan bewoners vanuit hun eigen zingevingssysteem om met de nieuwe situatie in het verpleeghuis?

Zich thuis voelen kan worden omschreven als een existentiële ervaring van zingeving en mogelijk van spiritualiteit. Zingeving kan gezien worden als een aandachtsgebied van geestelijke verzorging en daarmee van theologie, maar kan evenzeer benaderd worden vanuit de psychologie. Binnen Het Meulenbelt wordt geestelijke verzorging gedefinieerd volgens de beroepsstandaard van de Vereniging van Geestelijke Verzorgeren in Zorginstellingen (VGvZ) in Nederland. Als kerntaken van geestelijke verzorging worden daarin aangegeven: 'de professionele en ambtshalve begeleiding van en hulpverlening aan mensen bij hun zingeving en spiritualiteit, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging'¹⁹.

Binnen Het Meulenbelt benadert de afdeling psychologie veelal vanuit een probleemgestuurd perspectief mogelijke zingevingsvragen, waar de geestelijke verzorging vanuit een bestaansoriëntatie te werk gaat.

Als stagiaire van de toenmalige afdeling geestelijke verzorging leek het mij een ware uitdaging na te gaan wat maakt dat verpleeghuisbewoners zich al of niet thuis voelen en vervolgens welke mogelijkheden er dan zijn voor de geestelijke verzorging van Het Meulenbelt om bij te dragen aan het zich thuis voelen van die verpleeghuisbewoners.

Mijn vraagstelling luidt:

'Welke aanwijzingen geven nieuwe bewoners als verklaring voor het zich wel/ niet thuis voelen in Het Meulenbelt en welke van deze aanwijzingen zijn richtinggevend voor het concept van zielzorg van de geestelijke verzorging om de nieuwe bewoners zich thuis te laten voelen?'

Door middel van analyse van interviews met bewoners, en resultaten van aan zich thuis voelen gerelateerde gegevens uit cliënttevredenheidsonderzoek van de somatische afdeling van Het Meulenbelt, beoogt dit onderzoek inzicht te verkrijgen in het zich wel/ niet thuis voelen van

¹⁹ Beroepsstandaard VGvZ, blz. 9

verpleeghuisbewoners om waar mogelijk op basis van die aanwijzingen een antwoord te formuleren op de vraagstelling.

Op basis van het verkregen inzicht kunnen wellicht aanbevelingen gedaan worden voor zowel geestelijke verzorging als management.

1.5 Theologische inkadering

In het kader van thuis voelen en geestelijke verzorging kies ik voor de praktisch theologische invalshoek van het contextuele pastoraat. Deze vorm van pastoraat is gebaseerd op het gedachtegoed van Ivan Boszormenyi-Nagy, kortweg Nagy. Nagy baseert zich, in navolging van Martin Buber, op het gegeven dat een mens niet geïsoleerd leeft, maar in een relationeel netwerk met anderen in verleden, heden en toekomst²⁰. Net als Buber, gaat Nagy uit van een genezende werking van de intermenselijke dialoog: 'healing through meeting'²¹.

Mensen moeten elkaar echt ontmoeten, het 'ik' ontmoet een 'jij', een waarachtige ander, en in die ontmoeting gebeurt iets, want 'door me in de verhouding, de dialoog, te begeven, schenk ik vertrouwen, in de hoop, dat de ander mijn vertrouwen vertrouwt'²². In een dergelijke dialoog tussen mensen is sprake van een waarachtige ontmoeting. Wat gebeurt tussen mensen is niet van buiten toegankelijk en evenmin objectiveerbaar. Er heeft een verandering plaats in beide ontmoetenden, die niet ongedaan te maken is. Meulink-Korf en Van Rhijn hebben het gedachtegoed van Nagy uitgewerkt en toepasbaar omschreven voor contextueel pastoraat. Zij denken na over het relationele bestaan van mensen ten overstaan van God, coram Deo²³. Een gelovig mens leeft met God, temidden van en samen met anderen, maar ook hand in hand met anderen, voor God. In de visie van Nagy is altijd een 'stille' derde betrokken. Een onzichtbare maar meekijkende derde, een ouder, een vriend of vriendin, een kind, of God. Meulink-Korf en Van Rhijn zeggen: 'de ander met wie ik verbonden ben, 'heeft' ook weer een ander'²⁴. Het begrip veelzijdig gerichte partijdigheid of, met andere woorden (intrinsieke) veelzijdige betrokkenheid wordt hiervoor gebezigd en heeft betrekking op de relationele verbondenheid van ieder mens met meerdere anderen²⁵. Het gaat vooral om de ontmoeting van concrete mensen, familieleden maar ook vrienden en onbekenden, waarbij wederkerigheid, vertrouwen, rechtvaardigheid en verantwoordelijkheid een rol spelen. Onder een betrouwbare dialoog verstaat Nagy 'dat mensen bereid zijn om werkelijk naar elkaar te luisteren en om ook te antwoorden op wat de ander zegt of doet'²⁶.

In het contextuele pastoraat staan relationele weefsels waarin mensen leven centraal. Aandacht voor de context van mensen bestaat in het luisteren naar het levensverhaal van die mensen, met een speciale antenne voor wat en wie hen ten diepste beweegt, en welke mensen daarin een rol spelen of gespeeld hebben. In het contextuele pastoraat wordt er, in het spoor van Levinas, van uit gegaan dat de mens geschapen is tot teken, een mens heeft betekenis voor anderen en geeft op zijn beurt betekenis aan die anderen²⁷.

Door vanuit dit contextuele perspectief bewoners te interviewen over zich thuis voelen wil ik inzicht krijgen in de intermenselijke verhoudingen van bewoners binnen hun contextuele weefsel, waarbij zowel de medebewoners als de professionals-met-op-hun-beurt-hun-eigen-context, tot die bewonerscontext gerekend kunnen worden. Geestelijke verzorging als zodanig beschouw ik als een aparte discipline. Deze discipline maakt weliswaar integraal deel uit van de zorg in verpleeghuis Het Meulenbelt, maar waar geestelijke verzorging als een zogenoemde 'onvermoede derde' kan werken, inspireert, prikkelt en plaagt zij wellicht soms even als het geweten van mensen.

²⁰ Dillen, Annemie, *Ongehoord vertrouwen*, blz. 38

²¹ Ibid., blz. 39

²² Meulink-Korf, Hanneke en Aat van Rhijn, *De onvermoede derde*, blz. 17

²³ Ibid., blz. 51

²⁴ Ibid., blz. 63

²⁵ Ibid., blz. 67

²⁶ Dillen, Annemie, *Ongehoord vertrouwen*, blz. 38

²⁷ Meulink-Korf, Hanneke en Aat van Rhijn, *De onvermoede derde*, blz. 65

Hoofdstuk 2 Theoretisch onderzoek

In zowel profane als praktische theologische literatuur worden de begrippen ‘thuis’ en ‘thuis voelen’, ‘thuis komen’ gehanteerd. Ik denk daarbij ondermeer aan de roman van Anna Enquist *De thuiskomst*, waarin Elizabeth Batts, de vrouw van kapitein James Cook, zich afvraagt, hoe de uiteindelijke thuiskomst van haar man na zijn tweede grote wereldreis zal zijn, de boeken *Eindelijk thuis* en *Thuiskomen* van Henri Nouwen over zijn gedachten rond Rembrandts ‘De terugkeer van de verloren zoon’, en de recente bundel *Een behouden thuiskomst* over idealen in de palliatieve zorgverlening²⁸. Zowel de letterlijke als de figuurlijke betekenis komen in genoemde werken aan de orde, en ook worden meerdere dimensies van het woord ‘thuis’ uitgediept. In dit verslag verwijs ik in voetnoten naar geraadpleegde literatuur.

‘Thuis voelen’ kan omschreven worden als een existentiële ervaring van zingeving en mogelijk van spiritualiteit.

Dit praktisch theologische onderzoek vertrekt vanuit het perspectief van het contextuele pastoraat. Thuis voelen is direct verweven met relationele bindingen van mensen. In paragraaf 2.1 ga ik in op het gedachtegoed en de theorie achter het concept van contextueel pastoraat. Van daaruit komen de begrippen zingeving en spiritualiteit uit de omschrijving van zich thuis voelen als vanzelf naar voren. Beginnend met zingeving, verken ik in paragraaf 2.2 de theorie daarover vanuit psychologische invalshoek. Vervolgens belicht ik in paragraaf 2.3 zingeving vanuit theologisch perspectief. Daarna zoom ik meer in op de doelgroep van dit onderzoek en ga ik in paragraaf 2.4 in op ouderen en zingeving. Omdat dit een onderzoek naar thuis voelen van verpleeghuisbewoners betreft belicht ik in paragraaf 2.5 aspecten van de confrontatie met het verpleeghuis in termen van ervaringen van discontinuïteit doorheen continuïteit. In paragraaf 2.6 vervolgens stel ik vanuit de zorgethiek, verpleeghuiszorg en erkenning aan de orde. In paragraaf 2.7 belicht ik ‘thuis voelen’ als een existentiële ervaring van spiritualiteit om in paragraaf 2.8 dit theoretisch hoofdstuk samen te vatten.

2.1 Contextueel pastoraat als specifieke vorm van geestelijke verzorging

Contextueel pastoraat is een vorm van pastoraat waarbij de relationele werkelijkheid van de mens in het centrum van de praktijk staat, zo beschrijven Meulink-Korf en Van Rhijn²⁹. Deze twee auteurs hebben het gedachtegoed van Ivan Boszormenyi-Nagy, kortweg Nagy, de contextuele benadering in de hulpverlening, bewerkt en omgeschreven naar pastoraat. In paragraaf 1.4 heb ik al kort iets gezegd over dit contextuele concept voor pastoraat.

Wat verstaat Nagy onder context? Hij kijkt vanuit sociologisch en sociaal psychologisch perspectief naar het begrip context en in plaats van te spreken van een netwerk, noemt Nagy context een weefsel van loyaliteit. Daarmee introduceert hij een ethisch perspectief als uitgangspunt voor wat mensen voor elkaar betekenen³⁰.

Ieder mens is onderdeel van een weefsel van relaties. Hij wordt geboren binnen een familiale context, wordt opgevoed temidden van gezin als direct verband, groeit op in een wijdere kring van intermenselijke familie- en andere verbanden, waarbij voorouders maar óók volgende generaties een rol spelen.

Wat een mens ten diepste bezighoudt en beweegt blijft uiteindelijk voor hemzelf, maar ook voor de ander geheim. Het is van belang zich dat te blijven realiseren. Meulink-Korf en Van Rhijn benadrukken dit omdat de verleiding niet denkbeeldig is, het begrip context als alles-verklarend te beschouwen.

²⁸ Dekkers, Wim, Becker, Marcel, et al, *Een behouden thuiskomst, Idealen in de palliatieve zorgverlening*

²⁹ Meulink-Korf, Hanneke en Aat van Rhijn, *De onvermoede derde*, blz. 17

³⁰ Ibid., blz. 65

Ik beschrijf hieronder Nagy's gedachtegoed op hoofdlijnen omdat de afzonderlijke elementen daarvan mede ten grondslag liggen aan de inhoud van de interviewvragen en de wijze waarop ik die vragen heb geformuleerd.

Nagy onderscheidt vier dimensies: die van de feiten, van de psychologie, van de interacties of transacties en van de relationele ethiek³¹.

Ik werk de vier dimensies achtereenvolgens uit.

De eerste dimensie is die van de feiten. Nagy doelt daarmee op de objectiveerbare feiten uit iemands geschiedenis. Hij denkt dan aan sociaal-economische omstandigheden, familieverhoudingen, genetische bepaaldheid, lichamelijke en verstandelijke (on)mogelijkheden, man of vrouw zijn, huidskleur, en niet onbelangrijk het meegemaakt hebben van een tragedie als een ongeluk, een natuurramp, van ernstige ziekte en/of dood. Het zijn gegevenheden uit iemands leven, waar hij niet zelf voor gekozen heeft, maar die van belang kunnen zijn vanwege mogelijke gevolgen voor het verdere verloop van het leven. Vragen naar feiten helpt het levensverhaal in beeld te krijgen.

De tweede dimensie is die van de psychologie. Hier gaat het om de wijze waarop de mens reageert of heeft gereageerd op genoemde feitelijkheden in zijn leven. Hoe gaat hij om met datgene waarop hij geen invloed kan uitoefenen? Hoe verwerkt iemand de gegevenheden uit zijn bestaan, en dan met name de moeilijk of niet te begrijpen en te aanvaarden wisselvalligheden van het leven? Waar ligt zijn kwetsbaarheid en hoe gaat hij daar mee om?

Als derde dimensie noemt Nagy de dimensie van de interacties en de transacties. Hij bedoelt daarmee de dynamiek van gedragspatronen en onderlinge communicatie binnen een bepaalde groep mensen. Welke invloed hebben mensen over en weer op elkaar? Het gaat niet alleen om het zoeken naar welk gedrag wordt vertoond, maar ook wordt gekeken in wiens richting het gedrag plaatsvindt en met welke uitwerking op die ander. Dit wordt wel de circulair-systemische benadering genoemd³². In het pastoraat wordt daarbij van de pastor verwacht, vanuit zijn eigen bereflecteerde positie, bij de gesprekspartner ruimte te vinden voor een dialogisch perspectief.

Rest nog de vierde en laatste dimensie, die van de relationele ethiek³³. Onder die relationele ethiek wordt datgene verstaan waardoor een mens ten diepste gemotiveerd en geappelleerd wordt³⁴. Deze dimensie heeft een andere betekenis dan de andere drie in die zin dat het gaat om de onvoorspelbaarheid van de ontmoeting. Iedere wérkelijke ontmoeting heeft iets onverwachts in zich, is een verrassing.

Het appel komt op vanuit een wezenlijk van binnenuit gevoelde moraliteit, geïnspireerd door Bubers paradigma 'Ich-Du'. Meulink-Korf en van Rhijn schrijven: 'Nagy bedoelt: een intrinsieke rechtvaardigheid ('justice'), die uiteindelijk wordt bepaald door een *dynamische balans van geven en ontvangen in existentieel belangrijke relaties*'³⁵. De rechtvaardigheid waarover het hier gaat, betreft een vorm van wederkerigheid, die tussen naasten wordt ervaren en die gebaseerd is op het principe zoals door Ricoeur verwoord: 'do quia mihi datum est', ik geef omdat er aan mij gegeven is – door jou of eerder door een ander/ Ander³⁶.

Omdat ik behoefte heb aan een wat preciezere uitleg van dit denken ben ik op zoek gegaan naar onderliggende literatuur. In *Talen naar God*, proefschrift van Mechteld M. Jansen, vond ik aanwijzingen voor dit denken³⁷. Jansen speurt bij Ricoeur naar de diepere betekenis van het begrip 'getuigenis' in de theologie. Ricoeur hanteert twee Franse woorden (*témoignage* en *attestation*) door

³¹ Meulink-Korf, Hanneke en Aat van Rhijn, *De onvermoede derde*, blz. 18-25

³² Ibid., blz. 23

³³ Ibid., blz. 25

³⁴ Thans, Marianne, *Uit betrouwbare bronnen*, blz. 33

³⁵ Meulink-Korf, Hanneke en Aat van Rhijn, *De onvermoede derde*, blz. 25

³⁶ Ibid., blz. 26

³⁷ Jansen, Mechteld M., *Talen naar God*, blz. 98

elkaar, beide worden vertaald met het woord getuigenis. Jansen zegt dat Ricoeur niet de do-ut-des ofwel een moralistische gedachtegang als uitgangspunt voor het lezen van en luisteren naar getuigenissen hanteert. Ricoeur zegt dat getuigenissen 'de verbeelding vergroten, verwondering en bewondering oproepen en pas van daaruit om navolging roepen'. In getuigenissen kan een mens zichzelf herkennen, en zo antwoorden op de vraag van de ander/ Ander. En de auteur vervolgt: 'Dan valt het antwoord daarop, waarin ik mijzelf betuig, samen met het ge-weten als het weten dat ik er ben voor die ander en als moreel bewustzijn dat ik er moet zijn voor die ander'³⁸.

In getuigenissen van 'afhankelijkheid van God die de mens in liefde voorafgaat aan alle gehoorzaamheid'³⁹ wordt het leven als geschenk-om-niet opgevat en het antwoord van de gelovige daarop is een nemen van ver-antwoord-elijkheid, een zich geroepen weten. Tot zover deze verdieping van het wederkerigheidsbegrip van Nagy via het denken van Ricoeur.

Waar Nagy stelt dat mensen binnen hun relationele netwerk dingen voor elkaar doen omdat ze zich daartoe door de ander opgeroepen voelen is sprake van wederkerigheid. Hoe die oproep werkt en welk gevolg voor het handelen die oproep heeft hangt af van de dynamiek van de intermenselijke verhoudingen, een dynamiek die onvoorspelbaar is en binnenmenselijk wordt ingevuld, maar van buitenaf wordt geopend. Door de ánder worden mij de ogen geopend⁴⁰. Dit relationele ethische perspectief begint daarmee niet bij mijzelf, maar de ánder maakt dat ik mij onrustig ga voelen. Die onrust is een existentiële, want het lot van de ander is met mijn bestaan verbonden.

In het contextuele pastoraat wordt er van uit gegaan dat de mens geschapen is tot teken. Wij zijn 'betekenisvol voor anderen en betekenis gevend aan anderen'⁴¹. Zoals door Levinas aangegeven, is die ander mij in vele opzichten vreemd. In dit verband moet dat vreemd-zijn niet als een probleem gezien worden, maar in het licht van geschapen-zijn-met-een-betekenis zorgt het er juist voor 'dat de context onvoorspelbaar en open is, toekomst heeft'⁴². Dat wil zeggen dat als mensen openstaan voor elkaar en de ander toelaten, er iets tussen hen verandert. De ander staat expliciet voor zijn unieke zelf, de ander kijkt mij aan, doet een beroep op mij.

Nagaan bij mijzelf hoe ik mij verhoud tot en acteer binnen mijn eigen context, is behulpzaam om enige gevoeligheid te kunnen hebben voor de ander en zijn context. Als ik van mezelf weet dat ik soms disloyaal ben tegenover de een omdat ik een ander niet wil laten vallen, kan ik wellicht gemakkelijker begrip opbrengen voor dergelijk gedrag van iemand anders.

Elke mens leeft als uniek schepsel, als een knooppunt in een weefsel van relaties, in een context, waarin de verhoudingen door loyaliteit worden bepaald⁴³. Bij context, zoals Nagy dat begrip bedoelt, gaat het, zo begrijp ik, om de mens op zichzelf, die - in denken, doen en laten - onlosmakelijk verbonden is met zijn naasten uit heden, verleden en toekomst.

Nagy verwijst in zijn werk meermalen naar het dialogische principe uit *Ich und Du* van Buber. Meulink-Korf en Van Rhijn noemen Buber bij Nagy expliciet in samenhang met een artikel van Buber: *Schuld en schuldgevoelens*⁴⁴. Nagy verbreedt Buber's begrip van 'existentiële schuld' tot een 'algemeen menselijke situatie, en wel doordat hij de mens ziet als een wezen dat hoe dan ook jegens een ander/ anderen verschuldigd is, en jegens anderen in het krijt staat, in het bijzonder jegens de ouders en jegens de kinderen'⁴⁵. Het begrip 'schuld' heeft bij Nagy te maken met menselijke

³⁸ Ibid., blz. 99

³⁹ Ibid., blz. 98

⁴⁰ Meulink-Korf, Hanneke en Aat van Rhijn, in *Leren over leven in loyaliteit*, blz. 49

⁴¹ Meulink-Korf, Hanneke en Aat van Rhijn, *De onvermoede derde*, blz. 65

⁴² Ibid., blz. 65

⁴³ Ibid., blz. 66

⁴⁴ Meulink-Korf, Hanneke en Aat van Rhijn, in *Leren over leven in loyaliteit*, blz. 45

⁴⁵ Ibid., blz. 45

verhoudingen, met loyaliteit. De auteurs noemen schuld bij Nagy een verhoudingswoord. De kern van deze relationele ethiek is van een wezenlijk andere orde dan de overige drie dimensies. Meulink-Korf en Van Rhijn stellen dat hoe vertrouwen en betrouwbaarheid in onderling menselijk handelen van geven en ontvangen aan elkaar gebeurt, onvoorspelbaar is, analoog aan de uitkomst van een dialoog of een ontmoeting zoals Buber dat ziet⁴⁶.

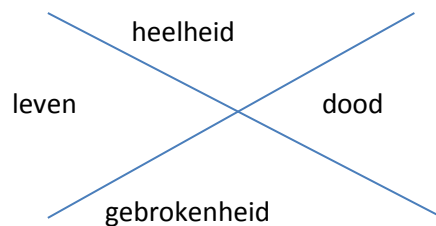
Deze paragraaf samenvattend heb ik gevonden dat contextueel pastoraat in samenhang met thuis voelen in een verpleeghuis door de expliciete aandacht voor de mens in zijn context, in zijn unieke en wezenlijke zijn, in relatie tot de aandacht voor de mensen om die mens heen, zowel familie, mantelzorgers als medewerkers en medebewoners, een passend concept van geestelijke verzorging kan zijn.

2.2 Zingeving vanuit psychologisch perspectief

In een bundel van het Katholiek Studiecentrum voor Geestelijke Volksgezondheid (KSGV) uit 1994, met als titel *Leren omgaan met zingevingsvragen*, zegt Van Zanten-van Hattum⁴⁷ over zin, dat een mens zin kan hebben, kan geven en kan vinden in of aan zijn bezigheden, in of aan zijn leven. Diepere betekenislagen doemen op als het woord zingeving ter sprake komt. Tussen zin hebben, zingeven en zin vinden vindt een voortdurende wisselwerking plaats, zo schrijft de auteur.

Van Zanten-van Hattum onderscheidt vier gebieden waar zingevingsvragen uit voortkomen: leven, dood, gebrokenheid en heelheid⁴⁸.

In schema⁴⁹ wordt haar gedachtegang wat duidelijker:

Op het kruispunt, waar leven en dood, heelheid en gebrokenheid elkaar treffen, ontstaan zingevingsvragen.

Sprekend over het leven denkt een mens behalve aan het heden, soms aan het verleden en vaak aan de toekomst, waar onherroepelijk de dood wacht. Kruispunten tijdens het leven kunnen vaak pas achteraf als zodanig benoemd worden. In het nadenken en vertellen over het eigen leven wordt soms pas duidelijk waar zich een kruispunt heeft voorgedaan. Een mens kan niet in de toekomst kijken en weet vandaag niet wat morgen hem zal brengen. Dood schrikt af, dwingt respect af, roept ontzag op. De gedachte aan de dood laat mensen aan de ene kant inzien hoe kwetsbaar ze zijn, aan de andere kant brengt de gedachte aan de dood mensen op het spoor van de herinnering aan dierbare overledenen. Die herinnering kan verdriet veroorzaken, maar ook dankbaarheid en vreugde. De overledenen leven in gedachten met mensen mee, geven steun in dieptepunten, delen in blijdschap als het mensen goed gaat. De gedachte aan de dood, niet alleen de eigen dood, maar ook die van een ander, kan een mens doen lijden. En zo verschijnt de breuklijn tussen heelheid en gebrokenheid, waar zingeving en vragen naar zin opkomen. 'De gebrokenheid van het bestaan' is een veelgehoorde uitdrukking. Ieder mens heeft weet van die gebrokenheid. Gebrokenheid hoort bij leven, bij leven als werkwoord. Want dat ervaren veel mensen: het leven leven komt niemand aanwaaien, mensen moeten er echt iets voor doen om, bij een ervaring van gebrokenheid van leven, door dat dal van die breuk heen te komen. Sommigen spelen het klaar om na een ernstige

⁴⁶ Meulink-Korf, Hanneke en Aat van Rhijn, in *Leren over leven in loyaliteit*, blz. 46

⁴⁷ Zanten-van Hattum, Mariet van, *Leren omgaan met zingevingsvragen*, blz. 20

⁴⁸ Ibid., blz. 21

⁴⁹ Ibid., blz. 21

breukervaring, het ritme van alledag zo snel mogelijk weer op te pakken. Voor hen lijkt dat een overlevingsstrategie om het hoofd boven water te houden. Anderen hebben eerst een tijd van inkeer nodig, van rust en bezinning, voor ze weer het strijdtoneel van dagelijkse beslommeringen kunnen betreden. Waar het om gaat is dat ieder mens zijn eigen weg moet vinden, dat ieder mens de ruimte krijgt een nieuwe zin te mogen geven en vinden. Als die ruimte geboden wordt is de kans van slagen, de kans dat het verdriet, de ramp, het verlies op een evenwichtige manier een plek krijgt en in de toekomst gehanteerd kan worden, groter⁵⁰.

Gebrokenheid en heelheid, twee tegenpolen in bovenstaand schema. De een kan niet zonder de ander. Als we de gebrokenheid niet zouden kennen, zou heelheid niets betekenen. We verlangen naar heelheid, veelal op momenten van de diepste ellende.

Het vermogen zin te geven komt in een mensenleven geleidelijk tot stand. Zingeving ligt vervat in een systeem, het zingevingssysteem. Dit systeem is, zo beschrijft Van Zanten-van Hattum: 'het geheel van aanleg en opvoeding, van waarden en normen, van herinneringen en verwachtingen, van beelden en opvattingen, met behulp waarvan een mens zijn leven zin en richting geeft'⁵¹.

Van Zanten-van Hattum geeft de voorkeur aan het begrip zingevingssysteem boven levensvisie, persoonlijke levensbeschouwing, geloof of referentiekader omdat het begrip het woord 'zin' bevat.

Inhoudelijk benadert de auteur het zingevingssysteem als opgebouwd uit drie samenhangende componenten: het zelf, de anderen en de waarden⁵².

Onder het zelf wordt een mens zelf verstaan. Een zingevingssysteem is niet los verkrijgbaar, het hoort bij een persoon. Die persoon heeft eigenschappen, een karakter geërfd, maar wordt daarnaast ook beïnvloed door zijn omgeving. Behalve geërfd en verkregen karakterkenmerken spelen ook lichamelijke aspecten een rol in de manier waarop een zingevingssysteem zich ontwikkelt. Van Zanten-van Hattum noemt huidskleur, lichamelijke handicap, man of vrouw zijn en leeftijd.

De anderen verbijzondert ze tot belangrijke anderen. Ze noemt ouders, broers en zussen, familie. Bij het vorderen van leeftijd breidt de kring van belangrijke anderen zich aanvankelijk uit met vrienden, leeftijdgenoten, partner en mogelijk kinderen. Het gaat om anderen ván wie maar ook áán wie het ik iets leert. De auteur spreekt van een wederzijdse beïnvloeding, van samen gericht zijn op de dingen die waardevol gevonden worden.

Waarden worden door Van Zanten-van Hattum beschreven als dat- of diegene waarvoor een mens zich inzet enerzijds en dat- of diegene waaraan hij zijn inspiratie ontleent anderzijds. Ze denkt daarbij aan anderen, aan werk, studie, huishouden, huis, hobby en als laatste noemt ze een geestelijk ideaal zoals een schoner milieu, maar ook liefde, en vertrouwen of geloven in God⁵³. Een zingevingssysteem brengt, zo stelt Van Zanten-van Hattum, orde en structuur aan en het geeft zin en richting⁵⁴.

Parallel aan de eerder genoemde drie samenhangende componenten vindt dat geheel plaats in de dimensies van het persoonlijke, het relationele en het overstijgende. In sommige gevallen maken mensen vanaf hun prille jeugd zoveel ellende en narigheid mee, dat gebeurtenissen slechts als onzinnig worden ervaren, dat zij niemand meer vertrouwen, inclusief zichzelf. Het zingevingssysteem is dan beschadigd en de daaruit voortkomende beschadigingen van mensen zijn niet of slechts gedeeltelijk te helen.

Deze paragraaf samengevat heb ik in de visie van Van Zanten-van Hattum gevonden dat een mens terugkijkend op zijn leven en nagaand hoe dat leven is verlopen, tot een beeld van zijn eigen bestaan komt, tot zijn eigen levensverhaal komt. Zo vindt een mens langs de dimensies van het persoonlijke,

⁵⁰ Von Bönninghausen, M., in *Trouw*, 'Herbeleving kan het trauma juist erger maken', pagina 4, vrijdag 16 maart 2012

⁵¹ Zanten-van Hattum, Mariet van, *Leren omgaan met zingevingsvragen*, blz. 46

⁵² Ibid., blz. 46

⁵³ Ibid., blz. 48

⁵⁴ Ibid., blz. 51

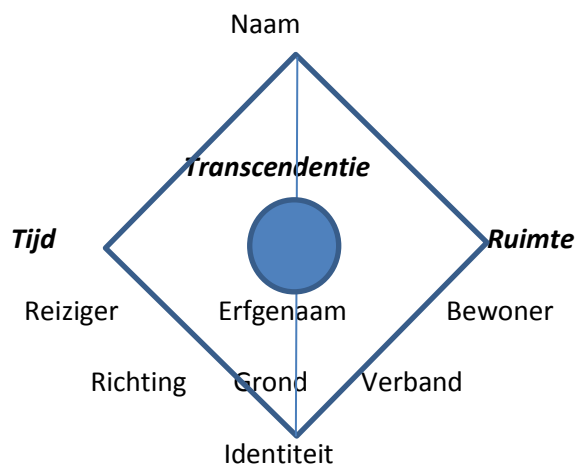
het relationele en het overstijgende de zin van zijn eigen levensweg en krijgt hij weer grond onder zijn voeten om verder te kunnen.

In het vertellen van het levensverhaal komt een mens op verhaal, krijgt hij de ruimte zijn eigen zingevingssysteem te beschouwen.

2.3 Zingeving vanuit theologisch perspectief

Ingaand op de taalkundige betekenis van 'zin' legt de theoloog Van Knippenberg helder uit hoe we het begrip kunnen verstaan⁵⁵. Hij zegt: 'Dit begrip staat voor de structuur en het verband van de woorden die in hun verhouding tot elkaar een gedachte of idee uitdrukken.' Deze uitleg correspondeert met *Van Dale* en geeft aan dat de structuur en het verband van de woorden van belang zijn voor de betekenis. Soms lukt het ons niet te zeggen wat we bedoelen of, andersom, te begrijpen wat gezegd wordt of geschreven staat. Soms kunnen we niet uit onze woorden komen, hebben we ergens geen woorden voor. Het is dan zaak te zoeken naar een nieuwe samenhang. Het luistert kennelijk nauw welke betekenis van het woord zin we precies kiezen.

Van Knippenberg deelt zingeving vanuit theologisch perspectief in volgens de drie dimensies van tijd, ruimte en transcendentie⁵⁶. Hij ziet de mens als reiziger (in de tijd), bewoner (van zijn lichaam, zijn huis, de aarde) en erfgenaam (van het leven). Het volgende schema van zindimensies ontleen ik aan hem⁵⁷:

In de eerste dimensie, de tijd, zijn we als reiziger op zoek naar richting: waar kom ik vandaan, waar ga ik naartoe? Hoe kan en wil ik zelf die richting geven? Is de richting waarin mijn leven zich ontwikkelt de richting die bij mij past? Hoe zal mijn leven verder gaan en hoelang heb ik nog te leven?

In de tweede dimensie hebben we ons als bewoner van een ruimtelijke context te verhouden tot een begrensde en onbegrensde ruimte. Het gaat om een binnen en een buiten. Van Knippenberg noemt een preciezere indeling van Van Melsen, die spreekt van *Umwelt*, *Mitwelt* en *Eigenwelt*⁵⁸. *Umwelt* staat voor de grote wereld om ons heen, waar we geen directe invloed op hebben, *Mitwelt* is onze directe omgeving, waar we ons van bewust zijn en waar we nauw mee verbonden zijn, en *Eigenwelt* is ons innerlijk, onze binnenwereld. De mens deelt de ruimte, die niet een onsamenvattend geheel is van losse dingen en mensen, zó in dat hij erin kan leven. Van Knippenberg spreekt van een ordening binnen tijd en ruimte waar een persoon betekenis krijgt als hij zich thuis weet in zijn tijd en omgeving⁵⁹. Woorden van Vasalis maken misschien duidelijk hoe moeilijk het kan zijn een antwoord

⁵⁵ Knippenberg, Tjeu van, *Existentiële zielzorg*, blz. 37

⁵⁶ Ibid., blz. 38

⁵⁷ Ibid., blz. 40

⁵⁸ Ibid., blz. 43

⁵⁹ Ibid., blz. 38

te geven op de existentiële vraag van een mens die zich afvraagt welke de ruimte is waarin hij werkelijk thuis is:

*Tussen de lage kamer met het grote vuur
en buiten, hoog verzezen en bevroren,
is maar een dunne muur.
En 'k weet niet welke zijde ik moet toebehoren.*

Als mens nemen we een ruimte in én bevinden ons ergens. Dat ergens, die plek heeft een betekenis voor ons, en kan doen denken aan ervaringen van zowel isolatie als van relatie. Van Knippenberg noemt dat een spanning tussen vrijheid en verbondenheid en stelt dat de een nu eenmaal liever alléén in een ruimte verkeert en de ander zich meer thuis voelt in gezelschap van anderen. De een ervaart een ruimte als ruimte terwijl de ander diezelfde ruimte als leegte kan ervaren. Ook omstandigheden kunnen de beleving van hoe een ruimte wordt ervaren beïnvloeden.

Van Knippenberg onderkent in de context van ruimte ook het eigen lichaam als plek om in te wonen. Als we zeggen dat iemand 'goed in zijn vel zit', bedoelen we dat de lichamelijke, psychische en geestelijke dimensies van die persoon in harmonie zijn en samenhang laten zien. Zin en ruimte bewegen zich op een schaal die uiteenloopt van verband ervaren in het eigen lichaam tot verband ervaren in het heelal.

De derde zindimensie die Van Knippenberg noemt is transcendentie. Transcendentie als het alles overkoepelende en tegelijk de grond van het bestaan. De mens is erfgenaam van het leven. De auteur spreekt van ultieme zingeving, waarmee hij aangeeft op het spoor te zijn van een perspectief op richting (tijd) en verband (ruimte) van het leven als geheel⁶⁰. Het menselijk doen en laten in het alledaagse leven komt voort uit welke denkbeelden mensen als idealen hebben over het leven als geheel. Ultieme zin is niet een zweverig en ver weg gelegen iets, maar komt tot uiting als mensen zich afvragen waarom hen het een of ander, positief dan wel negatief, is overkomen. Die waaromvraag heeft de klank van een klacht als het een negatieve ingrijpende levenservaring betreft. Zo kan een mens zich afvragen waarom hem een groot verlies moest overkomen. In de waaromvraag bij een positieve levenservaring daarentegen klinkt de klank van verwondering mee. De geboorte van een kind vormt hier een aansprekend voorbeeld.

Waar het volgens Van Knippenberg om gaat is dat de vragen 'verwijzen naar een vermoeden omtrent een oorspronkelijke bedoeling van het leven of naar iets wat het bestaan omvat en overstijgt.'⁶¹

Deze paragraaf samenvattend benadert Van Knippenberg zingeving vanuit tijd en ruimte, als dimensies waarin een mens bij zijn geboorte terechtkomt en waar hij zich tijdens zijn leven toe moet leren verhouden, verbonden met een derde overkoepelende dimensie die overstijgende waarden vertegenwoordigt, waardoor een mens het geheel van zijn bestaan in een zingevingskader kan plaatsen.

In het kader van dit onderzoek naar thuis voelen past het zingeving te bezien in het licht van de oudere mens, die terugkijkt op zijn leven, maar die ook, vanuit het heden nadenkt over de tijd die toekomst heet, in de wetenschap dat het leven eindig is.

De volgende paragraaf gaat daarover.

2.4 Zingeving en ouderen

Ik verken in deze paragraaf het begrip zingeving in relatie tot de oudere mens. Daarvoor maak ik gebruik van een artikel van Munnichs, uit de bundel *Ouderen en zingeving* van het eerder genoemde KSGV uit 1995⁶². Munnichs gaat aan de hand van voorbeelden in op zinvinding en de vraag om zin bij ouderen.

⁶⁰ Ibid., blz. 45

⁶¹ Ibid., blz. 45

⁶² Munnichs, Joep, *Weg (weten) met zin*, blz. 15-31

De kern van genoemde voorbeelden is, dat zinbeleving, zinervaring in het normale leven als alles zo zijn gangetje gaat, nauwelijks bewust wordt opgemerkt. Pas als mensen in een crisissituatie terechtkomen, en een 'discrepantie ervaren tussen het leven zoals het zich feitelijk voordoet, en het levensideaal', worden ze zich bewust van wat er in hun leven echt toe doet en welke anderen voor hen werkelijk van belang zijn, en komen zinvragen aan de orde⁶³. De auteur verwijst hier naar Van der Lans.

Munnichs geeft, onder verwijzing naar Birren, een mogelijke indeling van zingevingssystemen, die bestaat uit de volgende dimensies: relaties, loopbaan, levensfilosofie en persoonlijke ontwikkeling⁶⁴. Deze indeling wordt ontleend aan biografieën, door ouderen geschreven. Kennelijk doen relaties er toe, maar ook de loopbaan heeft betekenis, net als de levensfilosofie, wellicht te hertalen naar zingevingssysteem. En, wat hier ook naar voren komt is dat het door mensen terugkijken naar het geleefde leven zo zijn functie heeft. Ouderen die terugkijken op hun leven, met alle positieve en negatieve ervaringen die daarbij horen, blijken het prettig te vinden hun levensloop nog eens na te gaan, hun ervaringen te ordenen, en daar betekenis aan te geven⁶⁵. Reminisceren, zoals het zich in herinnering brengen soms aan de hand van voorwerpen of afbeeldingen uit het verleden van dat verleden wel wordt genoemd, blijkt niet zomaar een tijdsbesteding te zijn. Mensen reconstrueren op die manier hun eigen verleden en kunnen het zo present stellen, waardoor ze er opnieuw aan kunnen werken. Zicht op zingeving bij ouderen kan verkregen worden door het verleden te actualiseren, ervaringen uit het verleden te gebruiken om een inschatting te maken van de toekomst en daarmee de actuele situatie te herwaarderen.

Die ervaringen, zeker als het belangrijke momenten in een mensenleven betreft, kunnen zich als stimuli tot zin, ontlokkers of incentives, zowel in als buiten ons bevinden⁶⁶. Munnichs verwijst hier naar Klinger. Een mens kan in zijn hoofd een doel hebben waarnaar hij streeft of waarnaar hij verlangt, maar het kan ook zijn dat een mens door een gebeurtenis buiten hem om wordt gedwongen na te denken over zin. De enige manier om achter iemands zingevingssystemen te komen is hem zijn verhaal te laten doen.

Bezig zijn met zingeving was in 1995 geen vanzelfsprekendheid, zo schrijft de auteur. Uit een recent krantenartikel in *Trouw* blijkt dat bezig zijn met zingeving ook in 2012 niet vanzelfsprekend is⁶⁷. In een interview ter gelegenheid van zijn afscheid bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd zegt hoogleraar psychiatrie Frank Koerselman dat veel somberheid ontstaat als mensen geen zin kunnen geven aan hun leven. En: 'Daar hebben we in de psychiatrie te weinig oog voor gehad.' Ook zegt hij: 'Nog steeds realiseert men zich niet dat betekenis geven net zo'n essentiële menselijke functie is als ademen of de bloedsomloop. We beseffen niet dat het leven niet vanzelfsprekend is. Dat het zowel een geschenk als een opdracht is.' Deze uitspraken geven aan hoe wezenlijk en heilzaam het kennelijk is om bewust aandacht te hebben voor zin en zingeving.

Munnichs sluit af met een verhaal van Carlton over quiltende vrouwen in de Verenigde Staten, die door 's winters iedere week samen te komen en zo met elkaar een gezamenlijke quilt te maken, in gesprek raken over van alles en nog wat, maar zeker ook over de dingen waar ze zich zorgen over maken⁶⁸. Carlton ontdekte dat het een groep vriendinnen betrof, die de morele aspecten van diverse gebeurtenissen uit het leven met elkaar bespraken. Vertrouwelijkheid waarin het delen van diepere lagen uit het menselijk innerlijk een wezenlijk onderdeel uitmaken van de behoefte deel te willen zijn van een dergelijke groep. Vaak ontstaan in zulke situaties levenslange vriendschappen.

⁶³ Ibid., blz. 19

⁶⁴ Ibid., blz. 25

⁶⁵ Ibid., blz. 22

⁶⁶ Ibid., blz. 20

⁶⁷ *Trouw*, vrijdag 1 juni 2012, *Het leven is een geschenk*, interview met Frank Koerselman

⁶⁸ Munnichs, Joep, *Weg (weten) met zin*, blz. 28-29

Het hebben en onderhouden van goede vriendschappen blijkt van grote waarde voor ouderen. Ook het doorgeven aan elkaar en aan de eventueel aanwezige jongere generatie, van verhalen over geleefde levenservaringen speelt daarbij een belangrijke rol. Naast de meestal meer voor de hand liggende gezins- en familierelaties kunnen vrienden een wederzijds positieve en stimulerende invloed hebben op ouderen.

Zowel in de gedachtegang van Munnichs als in die van Van Zanten-van Hattum en van Van Knippenberg uit vorige paragrafen, valt op dat de auteurs beschrijven dat crisissituaties of crisisereningen en het daarover vertellen, een mens zich bewust laten worden van wat en wie zin geven aan zijn leven.

De theorie in deze paragraaf overziend heb ik gevonden dat een crisiserening in de levensloop bewustwording van zin en zingeving met zich mee kan brengen, dat het voor ouderen zinvol is hun levensverhaal te vertellen en dat vertrouwelijkheid in vriendschappen voor hen van waarde is. Omdat een crisiserening als bewustwordingstrigger voor de ervaring van zin en zingeving wordt genoemd heb ik als onderwerp voor de volgende paragraaf gekozen voor een vorm van crisis, zoals die mogelijk beleefd kan worden in de confrontatie met het verpleeghuis.

2.5 Ouderen en de confrontatie met het verpleeghuis

In deze paragraaf maak ik gebruik van een artikel van Van Knippenberg, uit eerder genoemde bundel van het KSGV over ouderen en zingeving⁶⁹. De titel luidt: *De vraag naar zin en de beleving van continuïteit bij ouderen*. Ook verwijs ik naar *Hoe kom ik thuis?* van Rieke Mes over geestelijke verzorging voor mensen met dementie, naar *Zorg voor het verhaal* van Ruud Ganzevoort en Jan Visser, én naar *Het verleden als uitdaging* van Thijs Tromp, waar hij ingaat op de effecten van life review op de constructie van zin in levensverhalen van ouderen.

Als een mens geconfronteerd wordt met een opname in het verpleeghuis, heeft dat veelal een grote impact. Misschien had het leven van de aanstaande verpleeghuisbewoner al eens in het teken van verhuizingen gestaan en kon hij zich enigszins voorstellen wat het voor hem betekende om van woonplek te veranderen. Het verschil tussen een gewone verhuizing en een verhuizing naar een verpleeghuis zit voor een groot deel echter in de beelden die in de maatschappij heersen van het verpleeghuis, maar zeker ook in het feit dat die verhuizing niet een vrije keuze is⁷⁰. Ondanks dat zo'n confrontatie meestal niet uit de lucht komt vallen, maar voorafgegaan wordt door een proces van wikken en wegen, wordt het door bewoner en familie vaak wel als een onverwachte gebeurtenis ervaren. De periode voorafgaand aan de overgang en de aanloop naar zo'n verhuizing kan pas achteraf in perspectief worden gezien. Vooral in het perspectief van afnemende zelfredzaamheid, onbalans tussen draagkracht en draaglast en uiteindelijk verlies van zelfstandigheid⁷¹. Het leven tot dan toe hadden de meeste mensen 'zelf in de hand', ze woonden in het huis dat ze zelf gekozen hadden, in de buurt die ze kenden en waar ze thuis waren. Bovendien konden ze zich, weliswaar veelal ondersteund door thuis- en mantelzorg, nog aardig redden. Ze woonden in hun eigen sfeer, wellicht samen met dierbaren. Er was een al dan niet bewuste beleving van continuïteit in de tijd, in het leven aan te wijzen.

Die continuïteit kan wreed worden verstoord door de verhuizing naar het verpleeghuis. Zo'n verhuizing vormt een breuk in de beleving van continuïteit. En die ervaring kan een crisiserening veroorzaken bij de nieuwe verpleeghuisbewoner.

Van Knippenberg zegt dat mensen een hardnekkige voorstelling hebben van de maakbaarheid van het leven⁷². Hij doelt daarbij behalve op maakbaarheid in een soort stijgende lijn, in dit verband juist

⁶⁹ Knippenberg, Tjeu van, *De vraag naar zin en de beleving van continuïteit bij ouderen*, blz. 63-74

⁷⁰ Mes, Rieke, *Hoe kom ik thuis?*, blz. 91

⁷¹ Ibid., blz. 88

⁷² Knippenberg, Tjeu van, *De vraag naar zin en de beleving van continuïteit bij ouderen*, blz. 64

op de neergaande lijn die zichtbaar en voelbaar wordt als een mens ouder wordt. Een mens kan niet plannen hoe hij omgaat met alles wat op zijn pad komt, voorzien danwel onvoorzien. Kijken we naar het kunnen loslaten als een soort vaardigheid, daarvan wordt de kiem in de jeugd gelegd, zo stelt Van Knippenberg. Hij illustreert dat met de herkenbare wijze van omgaan met kinderen en jeugdigen aan wie het hanteren van 'verwerven en loslaten' wordt voorgehouden. Loslaten lijkt voor jeugdigen uit te lopen op winst, aldus de auteur.

Op het moment dat verhuizen naar het verpleeghuis het levenspad van een mens kruist, op dat moment dient zich vooral een loslaten aan. Loslaten van het oude en vertrouwde thuis, loslaten ook van huisgenoten die niet meeverhuizen, loslaten van een huisdier wellicht, loslaten van een uitzicht op tuin, op buurt en bureu, loslaten van de zelfbeschikking over de eigen dagindeling, etc. etc..

Het hangt van de mens in kwestie zelf af of en hoe hij in staat is de beleving van continuïteit te ervaren en vorm te geven, zo schrijft Van Knippenberg. Die ervaring en vormgeving bepalen voor een groot deel de zinvinding van de mens in het algemeen, maar in het bijzonder van ouderen die met de verhuizing naar het verpleeghuis worden geconfronteerd.

Van Knippenberg zegt dat het verlangen naar continuïteit onuitroeibaar is, maar dat continuïteit alleen maar bestaat dankzij discontinuïteit⁷³.

Discontinuïteit ervaren in zo'n verhuizing kan gezien worden als het overgaan van een grens. Een grens die de overgang markeert van het oude naar een nieuw leven. Afhankelijk van het vermogen die overgang als een min of meer vanzelfsprekende volgende stap in de levensweg te interpreteren, te aanvaarden en te communiceren, valt de verhuizing meer of minder zwaar⁷⁴. De hierboven genoemde neergaande lijn, die in de ouderdom slechts lijkt uit te lopen op verlies kan dan wellicht ervaren worden als niet uitsluitend neergaand maar misschien zelfs als een nieuw perspectief. Van Knippenberg schrijft dat een mens zijn biografische competentie kan inoefenen en vergroten door 'te vertellen over zijn leven, herinneringen op te halen, zich te verheugen in het nagaan van feiten en gevoelens betreffende mensen en verhoudingen die in een bepaalde periode van zijn leven belangrijk waren'. De auteur zegt dat het van belang is dat mensen het levensverhaal steeds weer kunnen vertellen om daarmee een soort vaardigheid op te bouwen, die de mens helpt de toekomst positief tegemoet te zien.

Ook Ganzevoort signaleert het belang van het vertellen van het levensverhaal. Hij zegt dit vanuit zijn visie op pastoraat, die hij definieert als zorg voor het verhaal van mensen in relatie tot het verhaal van God⁷⁵. Ik signaleer ook bij hem de aandacht voor de relatie tussen het vertellen van het levensverhaal en het kunnen omgaan met verlies- en of crisiservaringen. Ganzevoort schrijft dat mensen niet zomaar automatisch en standaard reageren als hen iets ingrijpends overkomt⁷⁶. 'Ze zoeken naar betekenisvolle samenhangen in hun bestaan'. Hij schrijft dit in de uitleg van het begrip 'coping', dat, afgeleid van het Engelse to cope with, in de psychologie staat voor 'het hoofd bieden'. Hoe heeft een mens leren omgaan met tegenvallers, met teleurstellingen, welke strategie heeft hij in de loop van zijn leven ontwikkeld? Wat en/ of wie doet/ doen er werkelijk toe in een mensenleven, daarover gaat het. En die vraag komt boven om beantwoord te willen worden in tijden van diep verlies en/ of crisis. Daarmee zegt de auteur dat het in het levensverhaal behalve om de betekenis van relaties, ook gaat om wat voor persoon de hoofdrolspeler is. Hoe heeft hij leren omgaan met ervaringen van discontinuïteit en welke mensen zijn daarin voor hem van betekenis (geweest)?

In aansluiting op de visie van Ganzevoort schrijft Tromp dat 'life review', een specifieke methode van vertellen van het levensverhaal en het maken van een levensboek, onder bepaalde voorwaarden en

⁷³ Knippenberg, Tjeu van, *De vraag naar zin en de beleving van continuïteit bij ouderen*, blz. 74

⁷⁴ Ibid., blz. 69

⁷⁵ Ganzevoort, Ruud & Jan Visser, *Zorg voor het verhaal*, blz. 100

⁷⁶ Ibid., blz. 291

ingebod in een intramurale zorgomgeving waar bewoners zich veilig voelen en gekend, en waar 'overstijgende waarden als liefde, aandacht, betrokkenheid en erkenning' tot de cultuur van het huis behoren, kan bijdragen aan het ondersteunen van zingeving van ouderen⁷⁷. Tromp vestigt daarbij ook aandacht op het theologisch perspectief van waaruit life review 'positief bijdraagt aan de betekenisgeving aan de contingentie van het bestaan, zonder daarmee nare en ingrijpende gebeurtenissen uit het verhaal te verdringen'⁷⁸. Hij spreekt van een praktijk van hoop.

Van belang is, zo vervolgt de auteur, dat het concept van life review niet als onderdeel van een therapeutisch proces opgevat mag worden, maar dat 'oprechte aandacht en wederzijdse erkenning van verzorgenden een belangrijk aandeel hebben in deze praktijk van hoop'⁷⁹.

Deze paragraaf samenvattend heb ik gevonden dat de confrontatie met het verpleeghuis een breuk-, grens-, verlies- of discontinuïteitservaring kan betekenen in het leven van nieuwe verpleeghuisbewoners. Terugkijken op het leven en daarover vertellen, - en zo mogelijk een levensboek maken -, helpt mensen zicht te krijgen op hun leven om, doorheen discontinuïteit, continuïteit te ontwaren in hun levensverhaal, waaruit hoop kan worden geput.

In het doorstaan van een dergelijke grenservaring mag de betekenis van andere mensen, naasten maar ook zorgverleners, niet onderschat worden. De volgende paragraaf staat in het teken van erkenning, verpleeghuiszorg en erkenning, erkenning als teken van elkaar zien staan.

2.6 Verpleeghuiszorg en erkenning

In deze paragraaf maak ik gebruik van de theorie van Van Heijst uit *Iemand zien staan*, met als ondertitel 'Zorgethiek over erkenning'⁸⁰. Ik heb gekozen voor deze theorie omdat die aansluit bij het perspectief van contextueel pastoraat met aandacht voor het relationele weefsel van mensen en met de focus op hoe ouderen zich thuis voelen in een verpleeghuis.

In genoemde theorie wordt zorg beschreven als wisselwerking tussen een zorggever en een zorgvrager, zorgontvanger. Het gaat om twee personen, die in relatie tot elkaar komen te staan en die er beiden toe doen. Beiden zijn individuen met een eigen identiteit en onafhankelijkheid, maar tegelijk hebben ze ook beiden een netwerk van mensen om zich heen in onderlinge afhankelijkheid, en zijn ze verbonden met andere mensen. Tussen deze twee personen met hun onafhankelijke ik-kant en hun afhankelijke wij-kant, vindt een uitwisseling plaats, niet alleen van zorg, waarin ze elkaar nodig hebben, van elkaar afhankelijk zijn. Er gebeurt meer tussen hen. In de afhankelijkheid over en weer komt de menselijke kwetsbaarheid onherroepelijk tot uitdrukking. In de huidige samenleving, wellicht geïnspireerd door de neoliberale politieke geest, overheerst het beeld dat een mens voor zichzelf kan en moet kunnen zorgen. In die visie wordt voorbijgegaan aan zowel fysieke als emotionele afhankelijkheid tussen mensen. Dat laatste, de emotionele afhankelijkheid van elkaar is aan het mens-zijn verbonden en heeft te maken met elkaar erkennen. Van Heijst beschrijft de kern van 'erkennen' als iemand zien staan⁸¹. De auteur bedoelt de overdrachtelijke betekenis van de uitdrukking. Sommige mensen, zeker in het verpleeghuis, kunnen immers niet staan, maar ze zijn er wel. Het gaat erom dat de zorggever de zorgontvanger als persoon opmerkt en dat hij mag zijn die hij is. Ze schrijft: 'Het is ook belangrijk om er in de ogen van anderen toe te doen, én om zelf iemand te zijn die bepaalt of anderen ertoe doen'⁸².

Om dit zien staan in de praktijk van dagelijkse zorg in een verpleeghuis te verwezenlijken is het noodzakelijk dat mensen zich bewust zijn van die toegevoegde waarde, die erkenning meebrengt.

⁷⁷ Tromp, Thijs, *Het verleden als uitdaging*, blz. 201-202

⁷⁸ Ibid., blz. 195

⁷⁹ Ibid., blz. 196

⁸⁰ Heijst, Annelies van, *Iemand zien staan*, Zorgethiek over erkenning

⁸¹ Ibid., blz. 8

⁸² Ibid., blz. 9

De trend om alles wat niet direct nut heeft of tot zichtbare effecten leidt weg te bezuinigen, geeft te denken. De kwaliteitscriteria die in de zorg in het algemeen gehanteerd worden meten concrete handelingen die, vanwege de cijfers, in minuten moeten worden geregistreerd. Daarbij blijft het gegeven dat een mens behoefte heeft aan erkenning onbelicht en onzichtbaar. Van Heijst wijst erop dat de medaille twee kanten heeft: erkenning mag niet uitsluitend tot het werkveld van geestelijke verzorging of maatschappelijk werk gereduceerd worden, want dat roept ervaringen van verlatenheid en vervreemding op bij de zorgvrager⁸³. 'Zinverlies in de zorgsector' noemt ze het gevolg. De zorggever verliest de zin in het werken in genoemde setting en dat voelt de zorgontvanger op zijn beurt.

Ondanks de vele berichten over bezuinigingen in de zorg en de mogelijk negatieve gevolgen daarvan, zijn er volgens Van Heijst ook verbeterinitiatieven in de verpleeghuiszorg te bespeuren.

Van Heijst legt een verbinding tussen de theorie over erkenning, zoals door Honneth uitgewerkt, en het denken over zorg. Haar stelling is: 'Goede zorg is onbetaalbaar, maar moet wel goed betaald worden'⁸⁴. Ze probeert scherp te krijgen hoe wezenlijk erkenning verweven zit in de dynamiek van geven en ontvangen van goede zorg.

De auteur geeft op een aantal relevante punten aan, waar zij de erkenningstheorie onder kritiek stelt. De vier meest relevante voor dit onderzoek noem ik hieronder.

Goede zorg is niet per definitie goed als die uitsluitend benaderd wordt vanuit het principe van respect en gelijke rechten voor ieder mens. Rechten op zorg als zodanig geven geen garantie dat die zorg ook op een goede wijze wordt verleend. De auteur stelt dat 'in de gezondheidszorg de heersende professionaliteit eenzijdig instrumenteel, oplossingsgericht en incidentmatig is'⁸⁵. Ze pleit voor twee specifieke veranderingen in die professionaliteit. In de eerste plaats zou die professionaliteit beter afgestemd moeten zijn op de mens als een wezen dat zich beweegt in leefsfere en gevoelig is voor kleuren, geuren, geluiden, materialen en inrichting van ruimten. Ze noemt ondermeer de sauna als voorbeeld van een omgeving, waar begrepen is wat ze bedoelt. Ik vind dat een aansprekend voorbeeld om te onthouden. In de tweede plaats zou er meer aandacht moeten zijn voor enerzijds de biografische verhaallijn van mensen, en anderzijds het verhaal van hun ziekte.

Een tweede punt betreft de gedachte dat het verlenen van goede zorg een door de samenleving algemeen aanvaarde vanzelfsprekendheid is, die voldoet aan verwachtingen die eraan gesteld mogen worden. De auteur constateert dat als die zorg in de praktijk in gebreke blijft er níet door die zogenaamd betrokken samenleving aan de bel wordt getrokken, maar door emotioneel betrokken professionals en familieleden van de zorgafhankelijke mensen. Hieruit blijkt dat zorgprofessionals ook vanuit betrokkenheid op hun zorgafhankelijke medemens hun werk doen. De kern van Van Heijst is dat zorg geven en gevoelde betrokkenheid van zorggever bij elkaar horen⁸⁶. Betrokkenheid van zorgprofessionals op zorgontvangers is met andere woorden voorwaarde voor het ervaren van gezien worden, er mogen zijn.

Het derde punt betreft volgens Van Heijst het gegeven dat een mens die niet zorgafhankelijk is, maar moeilijk kan inschatten wat een dergelijke afhankelijkheid met een zelfredzaam mens doet. De auteur stelt dat zorgafhankelijkheid een mens behoeftiger maakt voor erkenning en niet alleen dat. Er is behoefte aan waardering voor degene die hij ís en wellicht eerder wás⁸⁷. Ze geeft als voorbeeld voor een nog grotere behoefte aan die waardering als méns, de situatie waar de kring van naasten van de zorgafhankelijke mens kleiner is geworden. Immers dan zijn er maar weinig 'eigen' mensen meer die de moeite nemen het kussen op te schudden, een slokje water aan te reiken, een aai over de bol te geven, kortom de ander een beetje te verwennen. De professional die kans ziet zo zijn

⁸³ Heijst, Annelies van, *Iemand zien staan*, blz. 10

⁸⁴ Ibid., blz. 28

⁸⁵ Ibid., blz. 53

⁸⁶ Ibid., blz. 55

⁸⁷ Ibid., blz. 56

betrokkenheid als medemens te communiceren, laat zien dat hij aanvoelt wat de ander doormaakt en draagt wezenlijk bij aan erkenning van die ander.

Het laatste en vierde punt dat Van Heijst noemt betreft het uitgangspunt in het erkenningsdenken dat liefde tussen vreemden voor onmogelijk wordt gehouden⁸⁸. Liefde zou voorbehouden zijn aan private relaties waar vrije keuze voorwaarde is. Van Heijst weerlegt deze bewering met de eigen theorie van erkenningsdenkers op basis van bereidheid om te willen zorgen, en openheid naar de onbekende ander met een eigen naam en een eigen gezicht. Professionals in de zorg doen hun werk zelden louter vanwege de kale interesse in de techniek van de bijbehorende handelingen, niet voor niets zeggen ze gemotiveerd te zijn vanuit 'houden van mensen' en 'graag iets willen doen voor een ander'⁸⁹.

Van Heijst onderscheidt zowel bij de zorgvrager als bij de zorggever verschillende elementen als van belang in het proces van erkennen.

Bij de zorgontvanger ziet zij de volgende drie elementen: 'helpen en verhelpend ingaan op de nood, erkennen van de lijdenslast, en erkennen van het unieke van de zorgbehoevende op lichamelijk en organisch vlak én als uniek menselijk wezen'⁹⁰. De zorgvrager voelt zich gezien als zijn lijden én leven serieus worden genomen.

Bij de zorgprofessional noemt ze de volgende vier elementen: de zorgprofessional wil goed zijn in zijn werk, hij geniet ervan als hij in zijn bekwaamheid voor de zorgontvanger het verschil maakt, de zorgprofessional heeft plezier in mensen, én hij krijgt waardering terug van de zorgontvanger⁹¹.

Deze elementen laten zien dat erkenning krijgen zowel voor zorgvrager als zorggever van belang is in hun onderlinge wisselwerking en voor hun ervaring als volwaardig mens gezien te worden.

In het kader van dit onderzoek waar relaties centraal staan, past het ook de erkenning van de familie van de zorgontvanger erbij te betrekken. Van Heijst zegt: 'Idealiter staan de naasten en professionals samen om degene heen die zorg nodig heeft en is er onderling begrip en steun, waardoor de zorgontvanger zich zo optimaal mogelijk voelt'⁹². Daarbij is het van belang dat partijen elkaar de ruimte geven, waarbij de zorgontvanger leading is in het bepalen wie hem sociaal het meest nabij is. Naast zorgrelaties doen ook familierelaties er toe.

Van Heijst expliciteert zorgethiek als niet normatief in termen van normen of beginselen. Zorgethiek heeft wel een normatieve lading in die zin dat de mens- en maatschappijvisie van sterke individualisering niet wordt gedeeld. Van Heijst schrijft: 'Er is meer oog voor dat mensen in verbondenheid leven en aan elkaar hangen, hetgeen niet alleen harmonieus is maar ook conflictueus. Er is meer aandacht voor de rol die gevoelens spelen in de fundering van het 'ik' en het 'wij samen'. En er is een meer aanvaardende instelling tegenover kwetsbaarheid die maakt dat mensen op elkaar aangewezen zijn en, ook asymmetrisch, van elkaar afhangen en aan elkaar hangen'⁹³. Het gaat kortgezegd om: erkennen van verbondenheid en asymmetrische afhankelijkheid, gevoel laten zien in de zorgrelatie en erkenning van ongelijkheid in kwetsbaarheid. Het lijkt allemaal simpel en vanzelfsprekend, maar de praktijk laat te vaak een andere werkelijkheid zien, zo getuigen de voorbeelden van de auteur.

Van Heijst benadrukt het grote belang van intermenselijke relaties. Als de zorgprofessional zelf in de relatie met de zorgvrager gaat staan, ziet hij niet alleen die ander, maar wordt hij zelf ook gezien. Daar oog voor hebben en naar handelen, doet zorgvragers én zorggevers recht en draagt bij aan een meer menslievende zorg.

⁸⁸ Ibid., blz. 57

⁸⁹ Ibid., blz. 58

⁹⁰ Ibid., blz. 65

⁹¹ Ibid., blz. 75-76

⁹² Ibid., blz. 96

⁹³ Ibid., blz. 135

Gaan staan in de relatie met de zorgvrager heeft de bedoeling dat de zorgprofessional de zorgvrager gaat 'lezen'. Van Heijst verwijst naar de volgende strofe uit een gedicht van Ida Gerhardt:

*Zie het gelaat van wie zich niet verweert
een open boek. Wie, zelfverblind, niet leest
richt diep het letsel aan dat niet geneest.*⁹⁴

In deze tekst wordt het lezen van iemands gezicht ter sprake gebracht. In het geval de zorgvrager zelf niet goed kan vertellen wat hij denkt, wil of juist níet wil, komt het erop aan dat de zorgprofessional aandacht heeft voor genoemde gelaatsuitdrukkingen en eventuele andere lichamelijke uitingen van de zorgvrager. Een ander aspect dat de auteur noemt is de narratieve identiteit van de zorgvrager. Als de zorgvrager zelf niet in staat is te vertellen en/ of aan te geven, wat hij wil of niet wil, komen naasten en andere mensen uit het netwerk, de context van de zorgvrager nadrukkelijk in beeld. Zij kunnen immers vertellen wat ze weten over het leven van de zorgvrager.

Samengevat laat deze paragraaf zien dat het in een goede zorgomgeving draait om erkenning. Elkaar zien staan in wederzijdse weliswaar asymmetrische afhankelijkheid, met gevoel voor kwetsbaarheid van de bewoner en met oog en aandacht voor het verhaal en de context van die bewoner. Impliciet betekent dat ook aandacht voor de context van de zorgverlener.

De zevende paragraaf betreft 'thuis voelen' als existentiële ervaring van spiritualiteit, en vormt de afronding van dit theoretisch hoofdstuk.

2.7 'Thuis voelen' als een existentiële ervaring van spiritualiteit

In deze paragraaf wordt het begrip spiritualiteit verkend. Daarvoor sluit ik op hoofdlijnen aan bij zowel de begripsvorming van Andriessen, als die van Waaijman^{95 96}. Beiden hanteren praktische termen om spiritualiteit in het leven van alledag, ook in het verpleeghuis, te verkennen en te herkennen. Ik begin met de theorie van Andriessen omdat hij spiritualiteit verbindt met de oudere mens. Daarna zoom ik wat meer in en belicht ik een benadering van Waaijman, waar hij de spirituele diepgang van 'thuis' en 'thuiskomen' beschrijft als metaforen in de palliatieve zorgverlening, een vorm van zorg die nauw aansluit bij verpleeghuiszorg.

Spiritualiteit en ouderen bij Andriessen.

In dit onderzoek gaat het over ouderen die hun oude vertrouwde huis hebben moeten verlaten en die zijn verhuisd naar het verpleeghuis. De verhuizing als zodanig betekent een breuk met het oude vertrouwde. Loskomen van dat vertrouwde kan een vervreemding van het oude met zich mee brengen. Dat doet pijn en vraagt tijd. Als het lukt om te vervreemden van wat vroeger was, kan een mens open worden voor het nieuwe, zo schrijft Andriessen⁹⁷.

Sommige mensen zijn zich al langer bewust van hun eigen eindigheid en hebben een modus gevonden daarmee te leven. Anderen worden zich pas later, als alles minder wordt en trager gaat, niet meer vanzelfsprekend is, bewust van dat gegeven. Weer anderen willen het liefst eeuwig jong blijven en lijken hun ouder worden te ontkennen. Maar degene die in zijn leven altijd al aandacht voor het geestelijke had, die min of meer geleerd heeft de kwaliteit van leven in elke fase te waarderen, die de kunst verstaat open te staan voor wat op zijn pad komt, hij staat in het einde, met zijn levensverlangen als lonkend vergezicht op het Geheim⁹⁸.

⁹⁴ Gerhardt, Ida, *Verzamelde gedichten*, blz. 321 en 344

⁹⁵ Andriessen, Herman, *Een eigen weg te gaan*

⁹⁶ Waaijman, Kees, in *Een behouden thuiskomst*

⁹⁷ Andriessen, Herman, *Een eigen weg te gaan*, blz. 45

⁹⁸ Ibid., blz. 36

Andriessen noemt spiritualiteit een onmogelijk woord⁹⁹. Om de betekenis hanteerbaar te maken voor het gebruik noemt hij: 'verlangen', 'geheim' en 'ouderdom'.

De auteur zegt dat het verlangen al in ons meegegeven is, nog voor we geboren worden. Waar we naar verlangen is nog buiten ons bereik, is nog ver weg, we kunnen naar iets uit zien. Naarmate we ouder worden, zo zegt de auteur, loopt onze tijd af, staan we 'in het einde'. Ons verlangen hoeft niet dat in het einde staan echter niet op te houden. Mensen die 'spiritueel' in het leven staan, verwonderen zich over het voor anderen vaak alledaagse en vanzelfsprekende, ze zijn verwonderd dat de zogenoemde gewone dingen er zijn, wat ze betekenen, wat de zin ervan is, wat we niet kunnen bevatten. Andriessen schrijft dat de eerste inzet van spiritualiteit niet het oplossen van levensproblemen is, maar het verlangen naar het levensgeheim¹⁰⁰. Hij laat aan de hand van een verhaal zien dat mensen een bewustwordingsproces doormaken, waarin ze leren van een afstand naar zichzelf te kijken, waardoor het hen duidelijk wordt dat het leven geen antwoorden geeft, maar verwondering oproept en levensvragen die verwijzen naar een Geheim, waarin geloofd moet worden¹⁰¹.

Het tweede woord waar de auteur op in gaat is het Levensgeheim. Hij beschrijft aspecten van het Levensgeheim aan de hand van tekstfragmenten uit een gedicht van Ida Gerhardt, getiteld 'Genesis'¹⁰². Een enkele strofe geef ik hieronder weer:

*Oud worden is het eindelijk vermogen
ver af te zijn van plannen en getallen;
een einderlijke verheldering van ogen
voordat het donker van de nacht gaat vallen.*

De titel van het gedicht verradt dat de ouderdom door Gerhardt als 'wording' wordt gezien. De ene wereld van plannen en getallen en een overvolle agenda wordt langzaam minder, daarvoor in de plaats gaat geleidelijk een nieuwe wereld open.

Een gesprek met een oude vrouw is vervolgens een illustratie van hoe het in de ouderdom ook 'gewoon goed' kan zijn met 'de kinderen, de gezelligheid, de kaartavonden, de boeken en de lente'¹⁰³. Andriessen ontleedt het woord Geheim tot 'ge' en 'heim'. Heim of heem verwijst volgens het etymologisch woordenboek naar tot het huis behorend, vertrouwd en voor anderen verborgen¹⁰⁴. Zo komen we als vanzelf bij huis en thuis en, zo vervolgt Andriessen, zijn we in het Geheim op een wonderbaarlijke manier thuis. We wonen op een manier in ons Geheim, een manier die alleen voor onszelf toegankelijk is, we wonen in een ruimte waarin wij gewend, ge-woon zijn.

Tenslotte belicht Andriessen het woord ouderdom. Wat oud is, heeft vaak waarde in zichzelf, is kostbaar, heeft karakter. De auteur benadrukt dat het niet gaat om de hoeveelheid activiteiten die de oudere mens ontplooit en de bezigheden die hij op zijn programma heeft, nee, het gaat om de kwaliteit ervan¹⁰⁵. Na een heel leven met al zijn hoogte- en dieptepunten, met alle mogelijk- en onmogelijkheden om daarmee om te gaan, komt tegen het einde de eigen persoon naar voren. En die eigen persoon laat zich zien zoals hij werkelijk is. Andriessen nodigt de lezer uit bij zichzelf na te gaan hoe hij in de ouderdom wil staan, hoe hij zijn levensgevoel kan laten wortelen in het nieuwe in plaats van in het voorbije. Hoe hij het komende einde met vertrouwen tegemoet kan zien, en ondanks mogelijk zware tijden, dankbaar kan zijn voor wat hem geschonken is.

Daarbij is het volgens de auteur van belang zich te realiseren dat 'zin op een spirituele manier verlangd en gezocht wil worden'¹⁰⁶. Spiritualiteit betekent dat een mens bezig blijft met

⁹⁹ Andriessen, Herman, *Een eigen weg te gaan*, blz. 11

¹⁰⁰ Ibid., blz. 17

¹⁰¹ Ibid., blz. 19

¹⁰² Ibid., blz. 22

¹⁰³ Ibid., blz. 25

¹⁰⁴ Dale, van, *Groot etymologische woordenboek*, blz. 322

¹⁰⁵ Andriessen, Herman, *Een eigen weg te gaan*, blz. 31

¹⁰⁶ Ibid., blz. 150

levensvragen, met geestelijke dingen, met zijn innerlijk, met het leven vanuit een nieuw verstaan. Het is de kunst ouderen hierin eerbiedig te verstaan, en eventueel te helpen ook zichzelf te verstaan¹⁰⁷.

Andriessen zegt: 'Spiritualiteit is een doorleefde visie op het leven naar zijn geestelijke dimensie, ook het leven in de ouderdom'¹⁰⁸. Hij doelt daarbij op het belang van het zich verdiepen in het levensverhaal van de oudere mens en de waarde van het aanwezig zijn van de ander, in de beelden, in de taal en de rituelen die er voor de betreffende oudere toe doen.

De theorie van Andriessen overziend, is de kern ervan dat de spiritueel ingestelde oudere mens zich in een stemming van dankbaarheid blijft verwonderen over en verlangen naar het Geheim van het leven, zonder te vragen naar een waarom.

Ik vervolg nu met het perspectief op spiritualiteit zoals Waaijman het verwoordt. Het artikel waarnaar ik verwijs mag dan toegespitst zijn op palliatieve zorg, zorg in een verpleeghuis is op hoofdlijnen daarmee vergelijkbaar.

In termen van theologie geloven mensen in het geheim van het leven, het Geheim met een hoofdletter, dat oorsprong én uiteindelijke bestemming is, ze geloven in God. Het geloof in God maakt dat mensen in relatie met die God staan. God die de mens schiep naar zijn beeld en gelijkenis. Waaijman verheldert om te beginnen het begrip spiritualiteit vanuit het christelijk perspectief. Hij schrijft dat de relatie tussen God en mens de aard heeft van een wederzijds betrekkingen¹⁰⁹, dat nu eens intens en diepgaand kan zijn, dan weer als rustig wordt ervaren. Het godmenselijke betrekkingen laten een verweven zijn zien, van meet af aan en door alle levenssituaties heen. De auteur benadrukt dat we ons niet moeten voorstellen dat een los verkrijgbare God, wordt betrokken op een eveneens losstaande mens. Genoemde godmenselijke verwevenheid is te illustreren met voorbeelden als de figuur van Jezus Christus, met verhalen uit de Bijbel, met de liefde. In Christus herkennen wij de ultieme belichaming van het godmenselijke betrekkingen. De auteur verwijst naar Thomas van Kempen, die in zijn *Navolging van Christus* de mens uitnodigt 'het eigen leven te verkennen als een veld, waarin het goddelijke en het menselijke met elkaar zijn verweven'¹¹⁰. In de Bijbel 'spreekt God de taal van mensen en wordt in mensentaal Gods stem gehoord'¹¹¹. Als het over liefde gaat, denkt de auteur aan het evangelie van Johannes. Waaijman citeert: 'Geliefden, laten wij elkander liefhebben, want de liefde is uit God. Ieder die liefheeft is uit God geboren en kent God. Wie niet liefheeft, kent God niet, want God is liefde' (1 Joh 4,7-8)¹¹².

Alle drie de voorbeelden laten een verbondenheid zien die onlosmakelijk is en die een voortdurende wisselwerking impliceert.

Om nu het begrip 'thuis' concreter te kunnen beschrijven, volg ik de gedachte van Waaijman, die er de metafoor *abba*, Aramees voor 'vader', mee verbindt¹¹³. *Abba* wordt ook wel vertaald met het vaderlijke, daarmee God uitsluitend of specifiek als vader implicerend. Een enkele gedachte van de auteur Marc Steen voeg ik daarom in, waar hij schrijft dat *Abba*, God, vader en moeder tegelijk is¹¹⁴. En, zo vervolgt Steen, de Bijbel aanhalend: 'Zoals een moeder haar kind troost, zo troost God zijn volk', (Js 66, 13). Enkele regels later schrijft hij: 'God is degene die zorgend nabij komt en warmte geeft. Maar tegelijk is Hij ook de werkelijk Andere die tegenover ons staat, ons uitdaagt en doet groeien in het opnemen van onze eigen verantwoordelijkheid'. Deze tekstfragmenten geven

¹⁰⁷ Ibid., blz. 130

¹⁰⁸ Ibid., blz. 170

¹⁰⁹ Waaijman, Kees, in *Een behouden thuiskomst*, blz. 127

¹¹⁰ Ibid., blz. 128

¹¹¹ Ibid., blz. 128

¹¹² Ibid., blz. 129

¹¹³ Ibid., blz. 130

¹¹⁴ Steen, Marc, *Abba, Vader*, blz. 100

bouwstenen weer van mijn gedachtegang over thuis voelen. Het gaat om vader en moeder tegelijk, om bescherming en geborgenheid, maar ook om ervaren van stimuleren tot groei en van zichzelf ontdekken wanneer en welk beroep er op een mens wordt gedaan, welke ver-antwoord-elijkheid er van die mens verwacht wordt.

Waijman belicht vier kernaspecten van de metafoor *abba*: onvoorwaardelijk welkom, thuis raken, gewoon en aanspreekbaarheid.

In het onvoorwaardelijk welkom vertegenwoordigt *Abba* een totaalsfeer en is niet los verkrijgbaar. Waijman noemt het zoiets als een vaderhuis, je bent altijd welkom, onvoorwaardelijk. Je krijgt er de ruimte je vrij te bewegen, je hoort er helemaal bij, je bent er thuis¹¹⁵. De auteur haalt de taal van Jezus aan, die spreekt over de goddelijke werkelijkheid die hij als zijn thuis ervaart. Jezus gaat gastvrij met eenieder om, en zo vervolgt Waijman, 'Abba is een thuis dat geen voorwaarden stelt, immers: 'In het huis van mijn vader is ruimte voor velen' (Joh 14, 2)¹¹⁶.

Bij het begrip 'vaderhuis' denkt Schillebeeckx binnen de joodse gezinstraditie aan de parabel van de verloren zoon, waarin staat: 'het mijne is het uwe, het uwe is het mijne'¹¹⁷. Ik noem dit voorbeeld omdat deze parabel voor mijn beeldvorming een grote rol heeft gespeeld. Ik denk daarbij aan het schilderij van Rembrandt, dat in de Hermitage in Sint Petersburg hangt en waar de vader is afgebeeld met een vrouwen- en een mannenhand. De vader als vader en moeder tegelijk.

Als gelovige weten wij dat we onvoorwaardelijk welkom zijn bij God, alleen vergeten we dat af en toe, en daarom is het zaak te wérken aan dat weten. Juist in werkelijkheden zoals die zich in grenssituaties kunnen voordoen, en wonen in een verpleeghuis kan zo'n grenssituatie met zich meebrengen, is het van belang dat menslievende zorg wordt geboden, dat mensen zich onvoorwaardelijk welkom weten én voelen¹¹⁸.

Het tweede bij *Abba* behorende aspect dat Waijman inbrengt is thuis raken. Hij haalt een vrije vertaling aan van Mattheus 11, 25-30: 'Vader, Jij leert ons thuis raken in het boek van het leven', om dit te onderbouwen. Om thuis te raken in het boek van het leven moet een mens van goeden huize komen. Van belang is het om gevoelig te worden voor wat mogelijk is. Waijman citeert Schillebeeckx waar hij schrijft: 'Parabels verwijzen niet naar een boven wereldlijke, andere wereld, maar naar een nieuwe mogelijkheid in deze wereld: naar een reële mogelijkheid om het leven en de wereld heel anders te gaan zien en beleven als te doen gebruikelijk is'¹¹⁹. Hij onderstreept daarmee het spannende van wat Jezus met zijn parabels probeert te laten zien: met andere ogen naar het gewone kijken. Waijman zegt dat het eigenlijk vreemd is thuis te raken in een leven waar je al lang woont en thuis bent. Het klinkt immers tegenstrijdig. Het treft echter de kern van wat spiritualiteit in zijn wezen is: bewustwording. Want dat is waar het om gaat niet alleen in het gewone dagelijkse leven, maar vooral in de situatie van verpleeghuisbewoners, die zich er veelal van bewust zijn in de laatste fase van het leven te staan, aan wie het leven lijkt te ontglippen. Voor hen komt het er bij uitstek op aan *abba* te ervaren en thuis te raken in het thuisloze¹²⁰.

Het derde aspect dat Waijman noemt is gewoon. Als een mens thuis is doet hij doorgaans gewoon, zijn de dagelijkse dingen gewoon, hoeft hij zich niet anders voor te doen dan hij zich voelt of ten diepste is. De auteur haalt de Duitse theoloog Joachim Jeremias aan, die de aansprektitel *Abba*, die Jezus voor God gebruikt, als de sleutel voor Jezus' unieke en intieme relatie met God beschouwt¹²¹. Waijman noemt het een kinderwoord¹²².

¹¹⁵ Waijman, Kees, in *Een behouden thuiskomst*, blz. 130

¹¹⁶ Ibid., blz. 131

¹¹⁷ Schillebeeckx, Edward, *Jezus, het verhaal van een levende*, blz. 215

¹¹⁸ Waijman, Kees, in *Een behouden thuiskomst*, blz. 131

¹¹⁹ Ibid., blz. 132

¹²⁰ Ibid., blz. 132

¹²¹ www.lucepedia.nl, 26 mei 2012

Steen vermeldt hierover, en ik citeer: ‘*Abba* is een stamelwoordje waarmee kleine kinderen in die tijd hun vader aanspraken. In Jezus’ tijd werd het ook door volwassenen gebruikt, als naam voor hun eigen vader, en zelfs als beleefde, hartelijke aanspreektitel voor andere oudere personen voor wie men respect had’¹²³.

Schillebeeckx schrijft ook over het gebruik van het woord *Abba* in Jezus’ tijd als gezinsterm om de aardse vader aan te duiden. Daarnaast belicht hij Jezus’ eigen doorlopende *gewoonte* om God ‘*abba*’ te noemen. De auteur zegt vervolgens dat het getuigt van ‘een onconventionele manier van Jezus’ omgang met God, de ongedwongen vanzelfsprekende eenvoud ervan’¹²⁴. Ik noem deze zegswijze van Schillebeeckx omdat het volgens mij zo heel subtiel de kern raakt van de betekenis van het woord.

Wonen in het verpleeghuis is niet echt ge-woon. Toch is het van belang dat bewoners zich gewoon kunnen voelen in deze levensfase. Verpleeghuisbewoners zijn mensen van de dag. Die uitdrukking geeft aan dat ze kwetsbaar zijn en dat het gewone zomaar kan omslaan in een ongewone, niet alledaagse, zelfs ‘unheimische’ situatie, zoals Waaijman het noemt¹²⁵.

Mensen ‘thuisbrengen’ in het gewone alledaagse is een kracht van de christelijke spiritualiteit, zo vervolgt hij¹²⁶. Gewoon te mogen blijven in het ongewone helpt als het leven niet meer zo gewoon is. Juist in grenssituaties zoals die zich kunnen voordoen in het leven van verpleeghuisbewoners en daarmee hun familie, is het nooit gewoon, went het nooit.

Als vierde en laatste aspect noemt Waaijman aanspreekbaarheid. De auteur bedoelt daarmee dat een mens thuis bij zijn naam wordt genoemd, gezien wordt, ertoe doet. De ander laat zichzelf zien en is er wezenlijk, over en weer ademen mensen vertrouwen naar elkaar. In die sfeer kunnen mensen zich geven, elkaar waarderen en erkennen, vertederd worden¹²⁷. Een dergelijke houding is in het leven van alledag van belang, maar wel zeer in het bijzonder als het afscheid door de dood dichterbij komt. Juist als het eigene en persoonlijk vertrouwde van een mens dreigt te verdwijnen, is het warme welkom van gezien te worden, van bij naam genoemd en gekend te zijn levenwekkend.

Waaijman vat als volgt samen: ‘*Abba* als werk- en zijnswoord verstaat de godmenselijke werkelijkheid als een onvoorwaardelijk ‘thuis’, waarin ieder zonder onderscheid uitgenodigd is ‘thuis te komen’, gewoon, zonder opsmuk, jij zoals je bent’¹²⁸.

Deze paragraaf over het theologisch perspectief op zich thuis voelen en spiritualiteit wordt afgerond met een fragment uit de karmelitaanse spiritualiteit. Daartoe verwijs ik naar een tekst uit *De mystieke ruimte van de Karmel*, een uitleg van de Karmelregel¹²⁹.

Paragraaf 10 van die Karmelregel luidt als volgt: ‘Laten zij ieder afzonderlijk in hun cellen blijven of in de buurt daarvan, dag en nacht in de Wijzing van de Heer zich bezinnend en in gebeden wakend, tenzij zij met andere rechtmatige bezigheden bezet zijn’¹³⁰. Het betreft hier inoefeningen voor de geestelijke weg van degenen die zich willen toeleggen op de religieuze traditie van de Karmel. De auteur legt uit wat bedoeld wordt met blijven in de cel, als woning. Het gaat om het bewust zijn van de bezigheid van het blijven, als wonen. De auteur schrijft dat de cel haar bewoner gastvrij onthaalt. Hij vervolgt, en ik citeer vanwege zijn formulering van de kern: ‘Nog voor ik gastvrij ben, ben ik al

¹²² Waaijman, Kees, in *Een behouden thuiskomst*, blz. 133

¹²³ Steen, Marc, *Abba, Vader*, blz. 84

¹²⁴ Schillebeeckx, Edward, *Jezus, het verhaal van een levende*, blz. 213 en 214

¹²⁵ Waaijman, Kees, in *Een behouden thuiskomst*, blz. 133

¹²⁶ Ibid., blz. 133

¹²⁷ Ibid., blz. 134

¹²⁸ Ibid., blz. 135

¹²⁹ Waaijman, Kees, *De mystieke ruimte van de Karmel*, blz. 25-37

¹³⁰ Ibid., blz. 27

gastvrij onthaald door de woning waar ik inkeer. Mijn inkeer in haar ontsluit een goddelijk onthaal, dat wij Sjechina noemden. Het is de Mariale dimensie van de cel, die ons binnenvoert in de eenzaamheid van de plaats, waar de Plaats ons ontvangt. Blijven in de cel is vanuit dit perspectief: mij laten ontvangen, mij blootstellen aan het gunnen, de werking van de Inwoning aan mij toelaten. In de cel blijven is: mij op mijn Plaats laten brengen¹³¹.

Het begrip Sjechina stamt, zo schrijft Alex van Ligten, uit het Hebreeuws van SJ-K-N en staat voor wonen, verblijven¹³².

Waar de tekst van Waaijman spreekt van de Plaats die ons ontvangt, komt de gedachte op aan gastvrij onthaald worden, aan welkom zijn. De auteur neemt deze connotatie op en schrijft vervolgens de regeltekst nader analyserend: 'Blijven in de cel is blijkbaar een bezigheid'. En: 'Andere rechtmatige bezigheden en blijven in de cel weven een ruimte waarin de Godsontvangenis zich aan mij kan voltrekken'. Tenslotte zegt de auteur: 'Het is een spirituele kunst zich door iedere bezigheid te laten onthalen, zich er gast in te weten, erin te wonen'¹³³. Weer komt hier het wezen van spiritualiteit naar voren, het bewust worden, en daar voegt zich bij het zich ontvangen voelen, welkom zijn in de dingen waarmee een mens bezig is.

Deze paragraaf samenvattend valt mij op hoe deze twee zijnssferen met elkaar zijn vervlochten. De eerste betreft de vanzelfsprekende gastvrijheid, die spreekt uit het *Abba*-begrip, waarbij iedere gast thuis komt en gewoon zichzelf mag zijn, en door de mensen in zijn omgeving gezien en gekend wordt. De andere sfeer van deze theologische oefening straalt de spiritualiteit van de individuele mens uit, zowel gast, als gastvrouw/ -heer, als mantelzorger of vrijwilliger, die zich in ontvankelijkheid toevertrouwt aan en toelegt op de dingen die hem in het leven van alledag bezighouden.

2.8 Samenvatting literatuuronderzoek

Het geheel van dit literatuuronderzoek overziend kom ik tot het volgende.

Ik ga er, mede geïnspireerd door het concept van contextueel pastoraat, van uit dat de mens geschapen is tot teken. Ieder mens is betekenisvol voor anderen en geeft betekenis aan anderen. Zo maakt elke mens deel uit van een relationeel weefsel met anderen uit heden, verleden en toekomst. Die relationaliteit kan tot uiting komen in het vertellen van het levensverhaal, waar bijzondere gebeurtenissen en belangrijke mensen ter sprake worden gebracht. Ruimte voor het vertellen van dat verhaal is van belang om ervaringen van discontinuïteit in de grote lijn van continuïteit te herkennen en zo mogelijk een plek te geven. Vertellen van het levensverhaal kan ertoe leiden dat een mens nadenkt over zijn herkomst, zijn verleden, maar ook over zijn toekomst, zijn bestemming. Het zingevingssysteem van betreffende persoon is dan in het geding en komt mogelijk ter sprake. Bewustwording van de levenslijn draagt bij aan het ervaren van zin, zin van het bestaan, zin van de ander, zin van zichzelf, wellicht in relatie met en ruimte voor een spiritualiteit van een alles overkoepelend en dragend geheel, voor God. Waar bij bewoners geloof in God ervaren wordt, kan genoemde zingeving verdieping vinden in meer symbolische en verwijzende taal.

De achtereenvolgende paragrafen in dit hoofdstuk zijn steeds geëindigd met een korte weergave van de essentie van inhoud van deze paragrafen.

Deze essentiële punten uit de betreffende paragrafen zijn hieronder op een rij gezet. Ze vormen tezamen het conceptuele kader dat aan dit onderzoek ten grondslag ligt.

- Het contextuele pastoraat kan in samenhang met zich thuis voelen in een verpleeghuis door de *expliciete aandacht voor de mens in zijn context*, in zijn unieke en wezenlijke zijn, in relatie tot de aandacht voor de mensen om die mens heen, zowel familie, mantelzorgers als medewerkers en bewoners, een passend concept van geestelijke verzorging zijn.

¹³¹ Waaijman, Kees, *De mystieke ruimte van de Karmel*, blz. 83

¹³² Ligten, A. van, in *Die gesproken heeft door de profeten*, blz. 66

¹³³ Waaijman, Kees, *De mystieke ruimte van de Karmel*, blz. 84

- In aansluiting bij de visie van Van Zanten-van Hattum zien we dat een mens terugkijkend op zijn leven en nagaand hoe dat leven is verlopen, tot een beeld van zijn eigen bestaan komt, tot zijn eigen *levensverhaal* komt.
- In aansluiting bij Van Knippenberg wordt zingeving *vanuit tijd en ruimte* benaderd, als dimensies waarin een mens bij zijn geboorte terechtkomt en waar hij zich tijdens zijn leven toe moet leren verhouden, verbonden met een *derde overkoepelende dimensie* die overstijgende waarden vertegenwoordigt, waardoor een mens het geheel van zijn bestaan in een zingevingskader kan plaatsen.
- Een crisiservaring in de levensloop kan *bewustwording van zin en zingeving* met zich mee brengen. Voor ouderen is het zinvol hun *levensverhaal te vertellen* en vertrouwelijkheid in vriendschappen is voor hen van waarde.
- De confrontatie met het verpleeghuis kan een breuk-, grens-, verlies- of *discontinuïteitservaring* betekenen in het leven van nieuwe verpleeghuisbewoners. Terugkijken op het leven en daarover vertellen, - en zo mogelijk een levensboek maken -, helpt mensen zicht te krijgen op hun leven om, doorheen discontinuïteit, continuïteit te ontwaren in hun levensverhaal, waaruit *hoop* kan worden geput.
- In een goede zorgomgeving ervaren bewoners dat ze *erkend worden*. Dat ze in hun bestaan als mens erkend worden. Met name in de relatie met professionals.
- Waar Abba staat voor onvoorwaardelijk welkom zijn en *gewoon jezelf mogen zijn* en Sjechina voor *ontvangen worden* voordat je zelf gastvrij kunt zijn, zijn beide zijnsferen met elkaar vervlochten.

Het conceptuele kader van dit theoretisch onderzoek heeft het karakter van een schema waarvan de elementen één op één terug te vinden zijn in het interviewprotocol. Dit interviewprotocol is niet alleen naar inhoud verwijzend, maar ook naar vorm. Er is aandacht voor de eigen taal in termen waarin mensen thuis voelen ervaren als ruimte om hun eigen verhaal te vertellen.

Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie

Tijdens de masterstage in verpleeghuis Het Meulenbelt ben ik meermalen geconfronteerd met bewoners die zeiden zich niet thuis te voelen. Hun verhalen intrigeerden mij en zo kwam het idee op onderzoek te doen naar mogelijke achtergronden van zich al dan niet thuis voelen.

Een bijdrage aan inzicht in het zich al dan niet thuis voelen van verpleeghuisbewoners is een eerste doelstelling van dit onderzoek. Daarnaast wil dit onderzoek nagaan of en hoe geestelijke verzorging kan bijdragen aan het zich thuis voelen van verpleeghuisbewoners.

De vraagstelling is als volgt geformuleerd:

‘Welke aanwijzingen geven nieuwe verpleeghuisbewoners als verklaring voor het zich al dan niet thuis voelen in Het Meulenbelt, en welke van deze aanwijzingen zijn richtinggevend voor het concept van zielzorg van de geestelijke verzorging om deze bewoners zich thuis te laten voelen?’.

Gegeven de vraagstelling heb ik gekozen voor een kwalitatief exploratief onderzoek. Door het houden van interviews met bewoners onderzoek ik het fenomeen ‘zich thuis voelen’ binnen de eigen context van verpleeghuis Het Meulenbelt.

Om praktische redenen (mij beschikbare tijd en het gegeven dat betreffende bewoners veelal in staat zijn verbaal te communiceren) heb ik gekozen voor onderzoek bij bewoners met een somatische indicatie. Deze bewoners hebben vaak door een ziekte of ongeluk lichamelijk letsel, waardoor ze niet langer in hun oorspronkelijke leefomgeving kunnen blijven wonen. Ze verblijven in een open afdeling en kunnen zich, meestal in een rolstoel, soms met een rollator, vrij bewegen, binnen en soms - onder begeleiding - rondom het huis. De meerderheid van deze bewoners is afhankelijk van anderen als het gaat om toiletbezoek, in en uit bed gaan, aan- en uitkleden. Een enkeling ziet slecht en/ of hoort beperkt.

Nadat begin maart 2012 de regiomanager van Het Meulenbelt toestemming had gegeven voor een onderzoek, heb ik contact gezocht met een afdelingshoofd van een van de somatische afdelingen. Hij verwees mij door naar de activiteitenbegeleider om samen met hem en eventueel een verzorgende geschikte kandidaten te selecteren. Een maand later kon ik starten met de interviews. Alle, in overleg met afdelingshoofden en activiteitenbegeleider, voornamelijk door verzorgenden aangewezen bewoners, zijn geselecteerd op het feit dat ze goed aanspreekbaar zijn en in staat adequaat te reageren. Bewoners zijn volgens betrokken medewerkers aangesloten bij de werkelijkheid. Daarnaast is een vereiste dat bewoners nog geen twee jaar in Het Meulenbelt wonen.

Na een theoretische oriëntatie heb ik op basis van de literatuur een conceptueel kader gecreëerd voor zich thuis voelen. Van daaruit heb ik, om de empirische gegevens te verzamelen een interviewvragenlijst samengesteld, waarin de hoofdpunten uit genoemde literatuur terugkomen.

Om te oefenen met de praktijk van het interviewen, met het gebruik van een dictafoon, en om de vragen te testen op hun bruikbaarheid, ben ik begonnen met twee proefinterviews met twee bewoners. Toen die interviews naar wens leken te zijn verlopen, ben ik met nog een tiental andere bewoners in gesprek gegaan. Van dit totale aantal bewoners verblijven er zes op een afdeling waar het merendeel van de mensen op een tweepersoonskamer gehuisvest is. De overige zes bewoners verblijven op een andere afdeling en hebben de beschikking over een ‘eigen’ eenpersoonskamer. Dit gegeven kwam bij toeval op mijn pad, maar zou wellicht relevant kunnen zijn voor het zich thuis voelen. Ik heb zeven vrouwelijke bewoners geïnterviewd en vijf mannelijke.

Veelal kon er op de eigen of gedeelde kamer met elkaar in gesprek gegaan worden, soms was dat om diverse redenen niet mogelijk en moest in een - onrustige en luidruchtige - openbare ruimte als het restaurant, het interview worden afgenomen. Op de geluidsopnames is die eventuele overlast soms meer, soms minder hoorbaar. In alle gevallen kon ik uiteindelijk goed verstaan wat er gezegd werd. De helft van de geïnterviewde bewoners is vanwege de bij bewoner aanwezige handicap moeilijk tot

zeer moeilijk te verstaan. Het vroeg soms veel geduld en in meerdere gevallen herhalen of anders stellen van een vraag voor ik het interviewprotocol kon vervolgen. Ik was erop gespitst te snappen wat bewoners bedoelden, maar ook wilde ik omgekeerd, dat bewoners mijn vragen begrepen. Ik heb daar veel aandacht voor gehad, omdat misverstanden voor het oprapen liggen. Elkaar verstaan heeft dan de dimensie van elkaar begrijpen.

In de planning heb ik er zoveel mogelijk voor gezorgd dat er tussen de interviews minimaal een dag ruimte zat, zodat ik tijd had alvast een deel van het jongste gesprek af te luisteren, uit te werken en in te voeren in de computer. Het één voor één zelf, letter voor letter uitwerken van de interviews heeft een wezenlijke bijdrage geleverd aan het proces van inleven en verdiepen in de antwoorden van bewoners. Het uitwerken als zodanig heeft veel tijd gevraagd. Bewoners zijn soms heel moeilijk te verstaan, dat maakte dat ik ongeveer vijf tot zes keer zoveel tijd heb besteed aan het transcriberen dan het houden van de interviews op zich aan tijd in beslag nam.

Gaande de interviews en de daarin opgedane ervaringen en inzichten, ontwikkelde zich intuïtief al een eerste aanzet voor mogelijke kernthema's.

Om er zeker van te zijn dat alle onderwerpen en aandachtspunten voor het onderzoek aan de orde zouden komen heb ik gekozen voor half gestructureerde interviews. Daarmee ontstond ruimte voor eigen inbreng van bewoners. Onder bijlage heb ik de vragenlijst, zoals ik die tijdens de interviews in grote lijnen heb gevolgd, bijgevoegd.

Ik heb de vragen zo gerangschikt dat er een soort trechterwerking plaatsvindt. Vanuit een algemene vraag over zich thuis voelen van de medebewoners om hen heen, kom ik op een persoonlijk gerichte vraag. Die persoonlijke benadering had tot doel bewoners hun eigen verhaal te laten doen in hun eigen taal. Vervolgens hebben vragen betrekking op inrichting van eventueel eigen kamer om daarna de meer existentiële aspecten af te tasten. Aandacht voor het thuis voelen in relatie tot het levensverhaal staat centraal, met daarin steeds de vraag naar belangrijke personen, belangrijke relaties, belangrijke momenten in het leven. Er is ruimte voor levensbeschouwing, voor vreugde, verdriet, voor eenzaamheid. De bewoner wordt uitgenodigd te vertellen over het eigen leven, maar is vrij zijn grenzen aan te geven. Om bewoners op weg te helpen in het denkproces over zich thuis voelen, heb ik hen kaartjes laten zien met enkele begrippen die, zoals ik in de literatuur had gevonden, met zich thuis voelen te maken kunnen hebben. Het gebruik van kaartjes heb ik ontleend aan het idee behorend bij de methode Open Kaart van Thijs Tromp¹³⁴.

De vragen werden door iedere bewoner serieus overwogen en zo goed mogelijk beantwoord. Soms bleek dat het lastig was voor betrokkene de vraag te begrijpen. Wellicht ben ik hier en daar toch nog iets teveel uitgegaan van het theologische en/of godsdienstpsychologische taalveld? Waar mogelijk heb ik in een dergelijke situatie tijdens het interview de vragen herhaald danwel - anders geformuleerd - opnieuw gesteld.

Interviewen is van een andere orde dan het voeren van een pastoraal gesprek. Tijdens de interviews was ik mij voortdurend bewust van dat spanningsveld. Ik heb nadrukkelijk gestreefd naar een interview-houding. Waar pastorale fragmenten doorschemeren is dat bewust en pak ik zorgvuldig de zakelijke 'onderzoeksdraad' weer op.

Alle interviews heb ik, na toestemming van management en respectievelijke bewoners, opgenomen met een dictafoon en vervolgens volledig getranscribeerd en geanonimiseerd. Daarna heb ik de begrippen die er vanuit het door mij gekozen perspectief, het contextuele pastoraat, toe doen, gearceerd. Een deductieve benadering. Met een gele tekstmarkering springen relevante begrippen in de antwoorden eruit. Dat proces van lezen en herlezen heb ik met alle interviews enkele keren

¹³⁴ Tromp, Thijs, *Het verleden als uitdaging*, blz. 133

herhaald. Het eerder genoemde idee van zich aftekenende kernthema's werd steeds concreter, maar het leek mij niet de geëigende manier op een betrouwbare wijze onderzoek te doen.

Ik heb alle interviews nog eens heel aandachtig gelezen en toen er zich geen nieuwe betekenislagen meer aandienden, heb ik het schema van de hoofdthema's met de daaraan gekoppelde subvragen erbij genomen. De hoofdthema's heb ik een letter gegeven en de subvragen een cijfer. Met die combinaties zijn de relevante tekstfragmenten in de interviews gelabeld. Nadien zijn al die gemerkte tekstfragmenten per interview, per vraag, naast elkaar gelegd, met elkaar vergeleken en gewogen naar het belang door bewoners eraan gehecht. Deze benadering resulteerde in een zestal kernthema's. De volgorde van gevonden kernthema's is tot stand gekomen vanuit de eraan gekoppelde waardering door bewoners.

Zo ontwikkelde zich het conceptuele kader voor de beschrijving en de analyse van de kernthema's.

Hoofdstuk 4 Resultaten: beschrijving en analyse

Dit hoofdstuk valt uiteen in twee paragrafen. In paragraaf 4.1 wordt verslag gedaan van de resultaten van de gehouden interviews. In paragraaf 4.2 wordt nagegaan in hoeverre het eerder door Het Meulenbelt uitgevoerde cliënttevredenheidsonderzoek informatie bevat die kan bijdragen aan de hoofdvraag die in dit onderzoek naar thuis voelen beantwoord wordt.

4.1 Interviews met bewoners

Bij het interviewen van de bewoners heb ik mij gebaseerd op het conceptuele kader dat is ontleend aan de literatuur. Dit conceptuele kader bevat een aantal hoofdthema's en binnen deze hoofdthema's een aantal aandachtspunten.

Interviews hadden een semi-gestructureerd karakter waarmee is aangegeven dat de bewoners alle ruimte is geboden eigen ervaringen en opvattingen, die voor hen in het kader van dit onderzoek relevant gevonden zijn, in te brengen.

In deze paragraaf worden de resultaten van de interviews beschreven en nader geanalyseerd.

De indeling in sub paragrafen 4.1.1 tot en met 4.1.6 volgt de uit de interviews naar voren komende kernthema's. In vergelijking met de hoofdthema's uit het conceptuele kader betekent dit een beperkte bijstelling van de benaming van de kernthema's terwijl er ook een kernthema is toegevoegd.

De volgende kernthema's zijn onderscheiden: vertellen van 'het levensverhaal', het netwerk van relaties, zin geven en ervaren, behoefte aan erkenning, spiritualiteit als verwijzen naar....., en faciliterende voorzieningen.

Ook de volgorde waarin voorgaande kernthema's in de paragrafen aan de orde komen, is bepaald op grond van de uitkomsten van het onderzoek. Het relatieve belang dat bewoners zeggen te hechten aan de kernthema's is daarbij leidend. Zo wordt begonnen met vertellen van 'het levensverhaal' omdat dit thema in de interviews als meest belangrijk naar voren kwam. De laatste sub paragraaf gaat in op de faciliterende voorzieningen als onderdeel van de context. Hoewel dit nadrukkelijk als kernthema genoemd moet worden kwam dit vanuit de bewoners zelf niet als meest dominant naar voren.

4.1.1 Vertellen van 'het levensverhaal'

Voor alle interviews geldt dat het vertellen van het levensverhaal centraal staat. Geïnterviewden spreken graag over hun levensgeschiedenis en de personen en gebeurtenissen die hun levensgeschiedenis in het bijzonder markeren. Dit levensverhaal komt in alle interviews als vanzelf op gang. In het vertellen over het eigen leven en het daarbij aansluitende gesprek tussen interviewer en interviewees komen vragen en aandachtspunten die waren voorbereid, doorgaans als vanzelf aan de orde.

De grote betrokkenheid en de sterke motivatie om het eigen levensverhaal te vertellen leidde er in alle gevallen toe dat ook veel informatie wordt gegeven over onderwerpen die niet in het onderzoek naar zich thuis voelen waren geagendeerd. Voor een deel gaat het daarbij om onderwerpen die buiten de orde vallen van het onderwerp van het onderzoek, voor een deel gaat het ook om relevante informatie die heeft bijgedragen aan het onderscheiden van de kernthema's en de uitwerking van de aandachtspunten daarbinnen.

Tijdens de interviews heb ik een, passend bij een semi-gestructureerd ontwerp passende opstelling gekozen, dat wil zeggen dat ik de geïnterviewden de ruimte heb gelaten hun eigen verhaal te vertellen, met als bedoeling dat ze zich ook in het gesprek op hun gemak, je zou kunnen zeggen, thuis voelden.

Hoewel het levensverhaal als vanzelf aan de orde kwam en bewoners het ook graag wilden vertellen heb ik op een aantal punten het gesprek gestuurd. Naast het bewaken van de tijd zijn daarbij de hoofdthema's uit het interviewprotocol de leidraad geweest.

Een van de vragen in het interview luidde: *'In welke periode van uw leven hebt u zich echt thuis gevoeld?'*. In bijna alle gevallen werd daar spontaan op gereageerd en verteld over de jeugd, over de ouders, de schooltijd. Opvallend daarbij was dat er niet in het algemeen werd gesproken, maar dat er concrete namen en gebeurtenissen werden genoemd. In de meeste gevallen werden er ook foto's bijgehaald, die de bewoners lieten zien, bijvoorbeeld van de ouders of van bewoner zelf, als kind. In het levensverhaal kwamen behalve de episode, waarin bewoners zich echt hebben thuis gevoeld, ook momenten aan de orde waar betrokkenen met ongemak of ronduit verdriet aan terugdenken. Opvallend was de grote openheid waarmee inzicht werd geboden in veelal intieme omstandigheden en gebeurtenissen. De afstand in de tijd leek daaraan bij te dragen, anderzijds werd de openheid ook gebruikt voor zover deze intieme omstandigheden en ervaringen relevant waren voor het zich thuis voelen in de eigen levensgeschiedenis.

In het vertellen leggen bewoners accenten, ze leggen verbindingen tussen gebeurtenissen en ervaringen en ze articuleren daarbij hun gedachten en gevoelens. Daarbij komen ook interpretaties naar voren en emoties.

Het levensverhaal gaat ver terug, maar komt in tenminste twee opzichten ook dichtbij. Dichtbij voor zover gedachten en emoties, ervaringen en interpretaties bij het vertellen worden herbeleefd. Het komt ook dichtbij op het moment dat de vraag naar zich thuis voelen op dit moment in Het Meulenbelt, gesteld wordt. Bij het antwoord op die vraag zijn ook de vroegere ervaringen mede het referentiekader.

Het belang van aandacht voor het levensverhaal in dit onderzoek naar het zich thuis voelen, is in het theorie hoofdstuk in de paragrafen over zingeving benadrukt. Daar kwam ondermeer naar voren dat vertellen van het levensverhaal door ouderen bijdraagt aan de constructie van zin. Zie hiervoor bij Tromp in paragraaf 2.5. Uit de gretigheid waarmee het levensverhaal wordt verteld, kan worden afgeleid dat bewoners zelf de waarde van het vertellen van hun levensverhaal ervaren. Het geeft hen houvast in een periode van hun leven waarin veel aan het wankelen komt. De bewoners ervaren dat zelf ook zo. Het levensverhaal biedt houvast, structuur, identiteit en de mogelijkheid om binnen grenzen, de eigen levensgeschiedenis op onderdelen ook te herschrijven.

4.1.2 Het netwerk van relaties

Uit de interviews komt naar voren dat geïnterviewden veel waarde hechten aan relaties. Met name relaties met naaste familie als partner, kinderen, vader en moeder scoren hoog. Zowel aanwezigheid in de vorm van bezoeken en samen iets ondernemen, als dierbare en warme herinneringen spelen een rol. Verder worden genoemd relaties met een huisdier, met vrienden, met medebewoners, met 'zusters', want zo noemen bewoners de medewerkers, en met God.

Dat ze veel waarde hechten aan die relaties spreekt uit de reacties die ze laten zien als ze vertellen over genoemde relationele verbanden. Soms zijn bewoners zichtbaar geraakt als ze over hun moeder vertellen, soms schieten ze vol als het over een partner gaat die iedere dag komt, of over een dochter die altijd klaarstaat. Dat vrienden met regelmaat langs komen doet hen goed. Bewoners beginnen te lachen als ze daarover vertellen. Enkele bewoners zijn bewogen als ze God ter sprake brengen.

Wat ook opvalt is dat bewoners de relatie met de zusters van veel belang achten. Sommigen zeggen dat je nu eenmaal altijd verschil hebt in mensen en dat je dat maar moet nemen zoals het komt. Anderen vertellen expliciet en zichtbaar geraakt over hun minder aangename ervaringen, soms ook echt aanvaringen. Weer anderen vertellen heel blij over hun goede band met de zusters en hoeveel verdriet het hen doet als een zuster weggaat vanwege een nieuwe baan bijvoorbeeld.

De relaties die in de interviews ter sprake komen, kunnen naar hun aard worden onderscheiden in privé relaties, functionele relaties en overige sociale relaties, in het bijzonder de contacten binnen Het Meulenbelt. De belangrijkste reden om dit onderscheid te maken is het verschil in betekenis dat bewoners aan de verschillende categorieën relaties toekennen.

Privé relaties betreffen familie (ouders, partner, kinderen, kleinkinderen, broers, zussen, neven, nichten), vrienden en vriendinnen, buren, collega's, en, indien van toepassing, de relatie met God. Ook huisdieren vallen onder privé relaties.

Bij functionele contacten gaat het om verzorgenden en verpleegkundigen, kortweg 'zusters', afdelingshoofden, medewerkers van andere disciplines, activiteitenbegeleiders, vrijwilligers, geestelijk verzorgers, en management.

En last but not least behoren tot de categorie van overige sociale relaties de medebewoners van het verpleeghuis.

Alle relaties die in een of andere vorm betekenis hebben voor bewoners zijn in genoemde categorieën onder te brengen.

Privé relaties

De vraag naar wat thuis voelen voor bewoners oproept brengt bij de meeste bewoners het gesprek op gezin en familie, vaak ook de associatie met vroeger, van thuis zijn, van herinneringen. Bewoners blijken vaak dierbare herinneringen te bewaren aan hun ouders en hun jeugd in en rond hun ouderlijk thuis. Ook de middelbare schoolperiode wordt genoemd als een tijd dat bewoners zich echt thuis hebben gevoeld. Meerdere bewoners noemen hun moeder als hun grote voorbeeld. Meerdere bewoners schoten vol als ze over haar vertelden. Ook de aandacht voor de vele foto's van overleden ouders, van broers en zussen, van partner en van kinderen en kleinkinderen geven het belang van die relaties weer. Daarnaast zijn foto's van bijzondere gelegenheden uit het leven van bewoners onder handbereik. Bij een enkele bewoner konden we niet op de kamer terecht, en heb ik geen beeld kunnen krijgen van wat voor hen qua inrichting van betekenis is.

In de dagelijkse werkelijkheid van het nu speelt familie meestal een rol in het op bezoek komen, in gezelschap houden, in telefonisch contact, in er onvoorwaardelijk zijn. Wat betreft de directe en fysieke zorg, is het wassen van kleding ook vaak onderdeel van betrokkenheid van familie.

Afhankelijk van nabijheid en affectiviteit van de familierelatie kan het contact gekwalificeerd worden als meer of minder waardevol. Voor het merendeel van de geïnterviewden blijkt de relatie met directe naaste(n) van levensbelang. Het vertellen over die naasten alleen al doet gezichten van bewoners opklaren. Een enkele bewoner heeft de relatie met naaste familie verbroken en lijkt daarin te willen volharden.

Van de helft van de twaalf geïnterviewde bewoners is de partner nog in leven en bezoekt hij/ zij iedere dag bewoner. In geval de partner is overleden en er kinderen zijn, nemen die kinderen veelal in onderling overleg, het dagelijkse bezoek voor hun rekening. Bewoners geven er blijk van zich erg te verheugen op zowel het bezoek van de partner als in voorkomende gevallen op dat van kinderen.

Ze kijken echt uit naar die ontmoetingen. Een van de bewoners vertelde dat hij 's avonds altijd van puur plezier in zijn handen klappt als zijn partner met een van de kinderen weer in aantocht is. Bewoners zeggen eigen te zijn met hun naaste familieleden. Die eigenheid ervaren ze niet met andere mensen. Als kleinkinderen af en toe in beeld komen is het feest. Wel wordt eerlijk toegegeven dat het vermoeiend kan zijn in een grotere gezins- of familiekring te verkeren. Weer terug te kunnen keren in de eigen kamer is dan een veilig rustpunt.

Ook contacten met broers en zussen, neven en nichten zijn van belang en worden erg op prijs gesteld. Iets van het ouderlijk huis van bewoner wordt door die generatiegenoten nog herkend, ervaringen worden gedeeld.

Vriendschappelijke relaties gaan vaak ver terug in de tijd. Diverse bewoners spreken met zichtbaar plezier over oude bekenden, die zo nu en dan, of soms ook met een zekere regelmaat, langs komen. Het delen van thuis voelen in gezamenlijke belevenissen is een bron van inspiratie. Wanneer die kring van vrienden in de loop van de tijd, vooral door overlijden, steeds kleiner wordt, ervaren bewoners dat steeds weer als een nieuw verlies.

Er blijken grote verschillen in de mate waarin bewoners familie en vrienden op bezoek krijgen of daarmee anderszins in contact staan. Zo vertelde een van de bewoners überhaupt geen familie of vrienden op bezoek te krijgen onder meer vanwege de grote afstand tussen hen en zijn eigen huidige

woonsituatie. Het is dan pijnlijk, zo krijg ik de indruk, hoe medebewoners wél dagelijks of wekelijks bezoek krijgen. Hij vertelde zelf erg te verlangen naar dergelijke contacten.

Vijf geïnterviewden spreken met veel warmte over hun huisdier. Daarbij kan het gaan om huisdieren uit vroegere tijden, waarvan de zachte poot op de wang nog altijd gevoeld en gemist wordt, maar ook om een hondje dat vaak meekomt als een van de kinderen op bezoek komt. Bij vier bewoners heb ik een foto, een kaart of een zelf gemaakt schilderij van een huisdier gezien.

Als laatste privé relatie, noem ik de relatie met God. Van de twaalf geïnterviewden vertellen tien in God te geloven. Twee bewoners geven aan niets met geloven of met God te hebben. Drie van de tien gelovige bewoners citeren Bijbelteksten of brengen een kerkelijk lied ten gehore. Acht van de tien zeggen te bidden, de een op gezette tijden voor en na het eten en voor het slapen gaan, de ander zoals het uitkomt. Bij sommigen is sprake van zichtbare geraaktheid als God en geloof ter sprake komen. Zes bewoners getuigen van een rotsvast vertrouwen in Onze Lieve Heer, in God, in de Here Jezus.

Functionele relaties

Gemakshalve noem ik, net als de bewoners, de verpleegkundigen en verzorgenden in één woord: zusters. Voor de meeste geïnterviewde bewoners is de confrontatie met het verpleeghuis en de fase van bewustwording dat een verhuizing onvermijdelijk is, niet eenvoudig geweest. De meerderheid van de geïnterviewden gaf aan dat ze het vooral de eerste tijd in het verpleeghuis erg moeilijk hebben gehad. Enkelen hebben een meer geleidelijke overgang meegemaakt doordat ze een tijdje in de revalidatie afdeling van Het Meulenbelt hebben vertoefd, voorafgaand aan de definitieve verhuizing naar Het Meulenbelt. Het definitieve karakter van het verpleeghuis, weten dat het het laatste adres zal zijn, is voor sommige bewoners echt een nieuwe verlieservaring. Sommigen zeggen rondt: *'Het went nooit'*.

Uit de interviews komt duidelijk naar voren hoe bewoners afhankelijk zijn van de zorg van de zusters. Dat benoemen ze ook in de gesprekken. Negen geïnterviewden zijn rolstoel gebonden, drie bewoners kunnen zich, meestal onder begeleiding, soms schuifelend, verplaatsen met behulp van een rollator. Afhankelijkheid van zorg en van hulp door zusters is een gegeven. Van 's morgensvroeg tot 's avonds laat, maar ook 's nachts, 24 uur van de dag doen deze bewoners een beroep op de zusters. De meeste bewoners vinden het niet gemakkelijk die hulp te moeten vragen, ze zouden het liefst weer gewoon zelf naar de toilet gaan, in en uit bed stappen, zich kunnen aan- en uitkleden, onder de douche of in bad gaan. Sommige bewoners zien en horen dat de zusters het erg druk hebben en dat ze niet overal tegelijk kunnen zijn. Ze hebben begrip voor de werkdruk, en zouden wensen dat er, zoals een van de bewoners het verwoordde, meer 'volk' was.

Bewoners doen hun best om, als ze naar het toilet moeten, daarop te anticiperen, zodat de nood niet al te hoog wordt in het geval ze eens wat langer moeten wachten. Want dat vertellen ze bijna allemaal, als de bewoners hulp nodig hebben, hoeven ze maar te bellen of de zuster komt, het enige is dat het wel eens een poosje kan duren voor ze er is. Hetzelfde geldt voor het moment van weer geholpen worden na toiletbezoek, ook dan blijkt geduld een schone zaak.

Zo goed als ik de interviews niet het karakter heb willen geven van een pastoraal gesprek, evenzo heb ik vermeden de interviews het karakter te geven van een cliënttevredenheidsmeting. In aansluiting op de vraag naar het zich thuis voelen in Het Meulenbelt ging de meerderheid van de bewoners ook in op de relatie met de zusters. Hieruit kwam een genuanceerd beeld naar voren. Het merendeel van de contacten lijkt goed en in harmonie te verlopen, maar dat er ook problematische situaties voorkomen blijkt. Tevredenheid en kritiek wisselden elkaar af.

Twee van de twaalf bewoners heeft geen op- of aanmerkingen op de zusters. Bij de overige tien varieert het commentaar op sommige zusters van niet aardig zijn, via bazig zijn, tot ongewenste

uitlatingen en dito gedrag vertonend. De ene bewoner zegt niet erg op prijs te stellen wat hij heeft ervaren, de ander geeft aan aangedaan te zijn vanwege de bejegening en weer een ander zegt iets terug te zeggen als het in zijn ogen te ver gaat. Enkele bewoners geven aan diep geraakt te zijn door de bejegening zoals die hen ten deel is gevallen. Een enkeling laat dat ook zien in zijn tranen. Concrete voorbeelden kan ik om privacy redenen niet expliciet uitschrijven, maar ik wil wel een enkele situatie, waarvan ik zelf getuige was, weergeven.

Terwijl ik op de gang liep onderweg naar een afspraak met een bewoner, hoorde ik een zuster op een vraag om hulp van een andere bewoner reageren. Ze zei dat het nu maar eens uit moest zijn met zijn gezeur, dat hij toch wist dat ze meer te doen had dan hem helpen en dat hij maar eens een beetje geduld moest hebben, ze moest eerst iemand anders te eten geven. Onderwijl liep ze zonder de bewoner een blik waardig te keuren verder. Bewoner zat stilletjes in zijn rolstoel en verdween uit beeld naar een aangrenzende ruimte.

Een ander moment deed zich voor in een woonkamer waar een bewoner nog even in de krant zat te lezen, alvorens gezamenlijk te gaan eten. De andere huiskamerbewoners druppelden geleidelijk binnen. Een van de zusters griste met onvriendelijke bewoordingen de krant weg voor de neus van de bewoner, hem in verbijstering achterlatend.

Een derde situatie speelde zich ook in een van de huiskamers af. Een medewerker wilde een voor hem nog onbekende bewoner ophalen voor een gesprek. De medewerker overlegde hierover met de in de huiskamer aanwezige zuster, liep naar de betreffende bewoner, haalde de rem van de rolstoel en zei zonder kennismaking, inleiding of welke uitleg aan betreffende bewoner ook, tegen genoemde zuster: 'Ik neem hem even mee'.

Naast de vele uitgesproken positieve ervaringen zijn er ook negatieve ervaringen en is er kritiek. De voorbeelden die door bewoners genoemd worden, worden niet verteld als betreft het grote uitzonderingen. In elk geval bepaalt het voor betrokken bewoners structureel hun verhouding tot de zusters in het algemeen of een enkele zuster in het bijzonder. Deze verhoudingen worden in de context van de afhankelijkheid als ten eerste bepalend voor het zich thuis voelen ervaren.

De bewoners ervaren zichzelf niet als zielig, ze geven dat letterlijk aan. Wat hen bezwaart is hun afhankelijkheid. Dat ze soms niet reageren op ongewenst gedrag van anderen, kan meerdere oorzaken hebben. Onmacht in de afhankelijkheidspositie is er een van.

Waardering is er voor persoonlijke contacten met geestelijk verzorgers, zowel intern als ook extern in de zin van pastores en dominees uit eigen parochie/ gemeente. Drie van de twaalf bewoners geeft aan geen behoefte te hebben aan deze contacten. Anderen hebben zo hun eigen lijntje of spreken uit, meer in gesprek te willen gaan met een geestelijk verzorger. Organisatie van de weekendvieringen blijkt voor acht van de twaalf bewoners aan te sluiten bij deze contacten en echt te voorzien in een behoefte. Opvallend is dat in verschillende gesprekken naar voren kwam dat bewoner zei niet zo'n behoefte te hebben aan geestelijke verzorging, terwijl hij vertelde de gesprekken met de in huis aanwezige geestelijke verzorgers, bij naam genoemd, plezierig te vinden.

Overige sociale relaties

Tot de categorie overige sociale relaties behoort voor de helft van de geïnterviewde bewoners de relatie met de kamergenoot. Voor degenen die een kamer moeten delen betekent dit een zeer ingrijpend contact. Uit de interviews komt naar voren dat de kamergenoten in het gunstigste geval hun eigen gang gaan. Het valt niet mee, met de kamergenoot nog voldoende eigenheid en privacy te behouden. Meerdere geïnterviewden gaven aan uit te zien naar een kamer voor zich alleen. Privacy en een eigen sfeer kunnen creëren spelen dan een belangrijke rol. Dit is met name ook relevant op momenten dat bewoner privé relaties ontvangt, óf, in het kader van functionele relaties, heel persoonlijke onderwerpen wil bespreken.

Beschikken over een eigen kamer, draagt in belangrijke mate bij aan zich thuis voelen.

De overige sociale relaties ontwikkelen zich binnen Het Meulenbelt ook in de huiskamers, waar onder meer drie keer per dag gezamenlijk wordt gegeten. De ervaringen van geïnterviewden met de

contacten die ze met de verschillende medebewoners hebben, verschillen nogal, zo blijkt. Daarbij zijn de sfeer in betreffende huiskamer, de indeling van die huiskamer, de communicatieve mogelijkheden, de eetgewoonten en de fysieke mogelijkheden en onmogelijkheden van medebewoners, maar ook de al of niet aanwezige affiniteit tussen medebewoners, bepalend voor zich thuis voelen. De mededeling: *'Hij heeft mij uitgescholden'*, die een bewoner mij, wijzend naar een van de tafelenoten, toevertrouwde, illustreert een en ander.

Deze sub paragraaf over het netwerk van relaties samenvattend, kan gezegd worden dat de ingrijpende overgang naar een verpleeghuis in termen van zich thuis voelen verzacht wordt door verbindingen in de vorm van relaties.

Het meest direct krijgt deze verbinding vorm in de privé relaties, daarom ook dat die van extra groot belang zijn.

In de functionele relaties hangt de verbinding sterk af van de houding van de professionals, waarbij gedacht moet worden aan de ruimte die gegeven wordt aan bewoners hun levensverhaal te vertellen, om ook een beetje te mogen zijn wie ze waren en daarin erkend te worden.

De minste bevestiging in eigenwaarde, lijkt te worden ontvangen van degenen die hen fysiek vaak het meest nabij zijn, de kamergenoten. Dat is begrijpelijk vanwege de fysieke en ook psychische beperkingen, soms over en weer. De grote nabijheid dwingt tot afscherming.

Wat betreft de functionele relaties is duidelijk dat de professionals in een aantal spanningsvelden zitten, waarop bewoners minder zicht hebben en waarvoor ze meer of minder gevoel tonen. Tot die spanningsvelden behoort de werkdruk, die deels structureel, deels momentaan bestaat. Een ander spanningsveld betreft Het Meulenbelt als instituut en als organisatie met haar regels en roosters enerzijds en de vragen en behoeften van de bewoners anderzijds. Een spanningsveld dat door een enkele bewoner ook genoemd wordt is dat, waarbij de zusters meer eigen initiatief en zelfredzaamheid menen te mogen ervaren dan door de bewoners daadwerkelijk wordt getoond, en soms mogelijk is. Het belangrijkste spanningsveld bestaat daar waar de persoon gereduceerd wordt tot een handicap of een probleem. Bewoners willen niet zielig gevonden worden, maar erkend worden als gesprekspartner en medebewoner.

De bevindingen betreffende het kernthema relaties zijn herkenbaar in de literatuur waar het het contextuele pastoraat in paragraaf 2.1 van hoofdstuk 2 betreft. Daarnaast herken ik in bevindingen waar functionele relaties in het geding zijn, aspecten uit de literatuur de zorgethiek in paragraaf 2.6 van hoofdstuk 2 betreffende.

4.1.3 Zin geven en ervaren

In het levensverhaal zoals dat bij alle geïnterviewden verteld wordt nemen relaties met familie, bekenden en, sinds ze in het verpleeghuis wonen, ook met zusters en met medebewoners, een centrale plaats in. Wat sterk naar voren komt bij het spreken over relaties met name met familie is de sterke verbondenheid met en betrokkenheid bij personen die ter sprake komen. Hun ouders bijvoorbeeld, ofschoon al jaren overleden, spelen nog altijd een rol in het dagelijks leven, veelal als voorbeeld, maar ook als dierbare herinnering aan een warm nest. Een enkeling die een minder makkelijke jeugd heeft gehad ondervindt daarvan nog steeds de gevolgen. Zo is op vele manieren de betekenis van anderen waarmee bewoner samen het thuis ervaart, ingekleurd. Het enthousiasme waarmee de verhalen worden verteld over het bezoek dat ze gehad hebben of nog krijgen, het opgehaald worden om samen iets leuks te ondernemen, het ontvangen van post, het telefonische contact met familie of vrienden, heb ik ervaren als een uiting van de betekenis van die anderen. Die anderen maken op heel uiteenlopende wijze niet alleen deel uit van het bestaan van bewoners, ze lijken er wel haast de kern van te vormen. De anderen maken het leven, hoe gebroken soms ook door gezondheid of ander ongemak, nog steeds zinvol. De relatie met anderen geeft zin aan het leven van de bewoners. Een van de bewoners vroeg me een gedichtje dat aan zijn prikbord hangt, te

willen voorlezen. Voor hem is de tekst, zo zegt hij, een blijk dat hij het niet eens zo slecht gedaan heeft als vader.

Soms zeggen ze dat ook met zoveel woorden, maar waar ze het niet zeggen is de non-verbale communicatie niet mis te verstaan.

Wat ook naar voren komt in de interviews is dat bewoners zelf van betekenis willen zijn voor die anderen. Ze willen er zijn als moeder, vader, als oma, of als al zoveel jaren gewaardeerde buurvrouw of -man. En ze willen dat zijn als gelijkwaardige medemens, niet als een zielige gehandicapte bewoner van een verpleeghuis, die aandacht vraagt. Het begroot bewoners vooral voor de partner er zo aan toe te zijn. Een van de geïnterviewden verwoordt het als volgt: *'Mensen vragen mij altijd hoe het met mij is, ze moeten dat aan mijn partner vragen, die heeft het zwaar!'*.

Geen groter plezier lijkt bewoners te bieden als ze ook aandacht kunnen geven aan anderen en daarvoor waardering ontvangen. Vele heel concrete voorbeelden daarvan kwamen in de interviews voorbij. Dan denk ik aan de blijdschap van een bewoner waar deze vertelt over de opgetogenheid van kleinkinderen op het moment dat ze hun opa weer zien.

Het komt ook tot uitdrukking in de bewoners die vertellen over bezoek dat niet weg te krijgen is, omdat die bezoekers zich thuis voelen bij bewoner. Het zijn even zovele momenten waarop zich thuis voelen, zingeving, betekenisgeving in hun verschijning en ervaring samenvallen en waarbij deze begrippen duiden op een ervaring die tussen bewoner en de ander wederkerig is. Juist de wederkerigheid, zo blijkt in de interviews steeds, leidt ook tot versterking van dat gevoel. De bewoner voelt zich temeer thuis in de relatie, in de gezamenlijke geschiedenis met de betreffende ander, naarmate die ander zich meer thuis voelt bij bewoner. Bewoners zeggen dat ook.

De betekenis van de ander en het zich met de ander samen over en weer thuis voelen, blijkt ook op momenten dat deze ander op afstand komt te staan. Bewoners vinden het bijvoorbeeld jammer als hun vroegere buurvrouw niet meer kan komen omdat ze ziek is geworden, of als hun dochter niet meer zo vaak kan komen nu ze verhuisd is naar het buitenland. Het schrijnendst komt de betekenis van de ander naar voren als het dagelijkse bezoek van de partner is gestopt omdat deze is overleden.

Relaties dragen zelden alleen een één op één karakter. Veel meer is er sprake van een netwerk en het belang daarvan blijkt ook op momenten dat mensen graag over het contact met anderen spreken. Met de dochter komt de relatie met de andere dochter ter sprake, met de vriend de relatie met de overleden partner. Dit weefsel of netwerk van relaties vormt als het ware het vangnet dat in het leven perspectief blijft geven. Ook op momenten dat er zoveel wegvalt aan gezondheid, aan mensen of aan communicatiemogelijkheden.

Zingeving en van betekenis zijn voor elkaar, komen ook naar voren in de relaties met medebewoners. In de interviews kwam meermalen de sfeer in de huiskamer ter sprake. Uiteindelijk zijn de huiskamerbewoners allemaal vreemden voor elkaar. Sommigen slagen erin zich daar aan aan te passen en er het beste van te maken, anderen zeggen het als een gevangenis te ervaren en er nooit aan te zullen wennen. Zusters staan soms voor lastige situaties van ruziënde tafelgenoten met elkaar te verzoenen, of, in sommige gevallen, uit elkaar te halen en eventueel over te plaatsen.

In de literatuur is het Van Zanten-van Hattum, die wijst op de aandacht voor zingeving op het kruispunt waar leven, dood, heelheid en gebrokenheid elkaar treffen. Zie paragraaf 2.2. In de interviews zijn veel van die kruispunten benoemd, vaak in detail. Het zijn de momenten waarop de betekenis van mensen en gebeurtenissen in de vorm van verdriet worden gearticuleerd. Niet zelden worden ook de waardevolle momenten juist als waardevol ervaren tegen de achtergrond van die treurige momenten. Het theologisch perspectief wordt soms in termen van relatie met God benoemd of komt ter sprake in termen van vragen en verwijzing naar de wijze waarop die betreffende bewoner zich iets voorstelt van hemel of leven na de dood, of.....ruimte die wordt open gelaten. Verwijzingen zoals Van Knippenberg in paragraaf 2.3 zingeving beschrijft als 'verwijzen naar

een vermoeden omtrent een oorspronkelijke bedoeling van het leven of naar iets wat het bestaan omvat en overstijgt' zijn van toepassing.

Met het kernthema zingeving en de vele manieren waarop zingeving en betekenis door geïnterviewde bewoners ter sprake wordt gebracht, komt heel duidelijk het contextuele karakter naar voren van zich thuis voelen. De context zoals die veelvormig tot uitdrukking komt in de interviews vormt als het ware het zingevingssysteem dat voor de bewoners waardevol is en waarvoor de bewoners zelf ook waardevol zijn. Andersgezegd, zingeving is wederkerig van karakter, het is zin geven en zin ontvangen (ervaren). Juist die wederkerigheid is de basis voor continuïteit doorheen alle discontinuïteit.

4.1.4 De behoefte aan erkenning

Gaande het interview vertelden de bewoners over hun ervaringen uit het leven, maar ook over belevenissen in Het Meulenbelt. Soms kwamen dan verhalen met pijnlijke situaties ter sprake. Die pijn zat meestal in ervaringen van niet erkend worden, van niet als volwaardig mens gezien worden, van niet meetellen. Ervaringen met anderen, met zowel familie, vrienden en bekenden, maar ook met zusters.

Bewoners geven aan moeite te hebben met situaties waarin hun afhankelijk zijn nog eens extra benadrukt wordt. Als mensen van wie ze afhankelijk zijn onvriendelijk zijn of in enkele gevallen ronduit ongewenste uitlatingen doen of dito gedrag vertonen, is de confrontatie des te harder, zo vertelden enkele geïnterviewden.

De contacten met zusters worden doorgaans als goed ervaren. Waar deze contacten te wensen over laten in bewoordingen, in houding, lichaamstaal, en/ of gedrag, zeggen bewoners daar last van te hebben. Sommigen reageren zichtbaar en/ of hoorbaar en zeggen het niet op prijs te stellen, als de zuster niet vriendelijk tegen hen is. Anderen worden verdrietig, schieten vol of zeggen zich naar te voelen. Weer anderen laten het gelaten over zich heen komen en denken dat het morgen weer anders is. Het raakt bewoners als de relatie met de zuster onder druk is komen te staan.

Sommige bewoners zeggen zelf ook niet altijd goede zin te hebben en wel eens onvriendelijk te zijn. Als ze bijvoorbeeld veel pijn hebben of om een of andere reden slecht hebben geslapen. Een van de geïnterviewden vertelde dat hij in zo'n geval de zuster informeert over zijn eigen slechte humeur. Zo wordt de bewoner tot een gewoon mens, vertelde hij. De zuster kan dan eventueel rekening houden met zijn stemming en misschien ook begrip hebben voor wat hij meemaakt. De bewoner verwacht geen medelijden, het enige wat steeds naar voren komt is dat bewoners als volwaardig mens gezien en bejegend willen worden. Er mogen zijn en mogen zijn wie ze zijn.

Het kernthema erkenning komt als een belangrijk thema uit de interviews naar voren, zij het vooral geïllustreerd met situaties waar deze erkenning ontbreekt. Het belang van de erkenning komt naar voren waar in gedrag en communicatie bewoners onvoldoende gezien en gerespecteerd worden als mensen.

Zoals in de literatuur bij Van Heijst in paragraaf 2.6 wordt benadrukt, zo blijkt ook in de interviews dat afhankelijkheid de gevoeligheid voor erkenning vergroot. Uit de interviews blijkt ook dat onaangename incidentele ervaringen in ontmoetingen met professionals lange tijd doorwerken in de gevoelens van bewoners. De onbevangenheid die past bij zich thuis voelen wordt dan geweld aangedaan.

Eerder in de paragraaf over relaties is ook al aandacht besteed aan het belang van erkenning.

4.1.5 Spiritualiteit als verwijzen naar.....

Het onderzoek richt zich op mogelijkheden voor de geestelijke verzorging om bij te dragen aan zich thuis voelen van bewoners. Het is daarmee ook voor de geïnterviewde bewoners helder dat thema's als geloof, God en wat ook de aanduiding moge zijn van zoiets als hemel, ter sprake kunnen komen.

Tien van de twaalf geïnterviewden geven aan op enigerlei wijze te geloven in God. Enkelen hebben ook een band met kerk als instituut. Verschillende bewoners geven aan in God te geloven en weten zich daardoor ook geborgen. Ze voelen zich in de huidige levenssituatie door God gedragen en verwachten ook in het leven hierna thuis te zullen komen. In het interview met hen heb ik ook rust ervaren in hun levenshouding. De meesten gaven aan zich thuis te voelen en brachten dat thuis voelen ook in verband met hun geloof.

Voor een deel van de bewoners is de wereld op dit punt heel helder, God geeft zin aan zijn bestaan, God draagt hem en is zijn bestemming. Die bewoners hebben heldere antwoorden op vragen naar oorsprong en bestemming van het bestaan in deze wereld.

Er zijn ook enkele bewoners die met een vergelijkbare helderheid het bestaan van God afwijzen. Dat geldt voor tenminste twee van de twaalf geïnterviewden.

Er zijn naast deze bewoners die 'zeker' zijn van hun godsgeloof danwel ongeloof, ook enkele bewoners, die minder uitgesproken antwoorden hebben op de vraag naar zin en bestemming van het bestaan. Voor hen geldt dat ze zich deel voelen van een groter geheel en bij dat grotere geheel behoren ook de naasten die aan de zinervaring van de bewoners bijdragen. Die bewoners wekten ook de indruk, dat wat moeilijk onder woorden te brengen is, maar wat verder reikt dan ons mensen gegeven is te overzien, voor hen van waarde is. In de relatie met naaste familie en andere betekenisvolle contacten is er niet alleen sprake van een sociale verbinding maar er wordt ook een oorsprong en bestemming in ervaren. De ouders, de kinderen.

Zelf was ik nogal onder de indruk van de wijze waarop een van de bewoners, ondanks zware handicap, het ongemak en de weinig uitnodigende sociale setting, daarmee omging, en liet zien hoe hij ook zelf als persoon in die omstandigheden een verwijzing kan bieden naar een het bestaan overstijgende zin. Hij heeft steeds goede moed, is opgewekt en weet zich in het leven ook gedragen door de mensen om zich heen.

Ik spreek in dat verband maar van spiritualiteit.

Wat opvalt is dat het geloof in God een belangrijke bijdrage lijkt te leveren aan de mate waarin bewoners zeggen zich thuis te voelen. Het geloof in God is daarbij op een duidelijke wijze ingevuld: God bestaat, Hij zorgt voor ons en is onze bestemming. De vragen zijn er en de antwoorden zijn helder en laten niet veel ruimte voor twijfel. Deze helderheid kenmerkt de gelovigen, maar ook de ongelovigen.

Er was maar een enkeling die meer in termen van vragen, ruimte, verwijzing leek om te gaan met bestaansbron en - bestemming.

De inzichten uit de uitgebreide literatuurstudie op dit punt vinden in de interviews daarmee weinig herkenning, dat bleek slechts voor een enkeling het geval.

4.1.6 Faciliterende voorzieningen

Tenslotte blijken voorzieningen van belang in het kader van zich thuis voelen. En dan doel ik op faciliterende voorzieningen van Het Meulenbelt die het verpleeghuis maken tot het huis dat het is. Eerder, in de paragraaf waar overige sociale relaties aan de orde zijn, kwam het grote belang al ter sprake van het beschikken over een eigen kamer. Ook de indeling van bewoners in verschillende huiskamers is al aan de orde geweest.

Andere voorzieningen betreffen de activiteiten waaraan bewoners kunnen deelnemen. Zo geven meerdere geïnterviewden aan graag mee te doen aan gespreksgroepen, anderen gaan wekelijks naar de bloemschikbijeenkomsten, weer anderen, soms ook wel dezelfde, koken of bakken en doen mee als er gehandwerkt wordt. Ook de zangochtenden worden bezocht. De meerderheid van geïnterviewden geeft aan blij te zijn met al deze mogelijkheden tot bezigheid, zolang ze niet verplicht worden deel te nemen.

Wat ook gewaardeerd wordt is dat bewoners verzoeken kunnen indienen om met een busje naar familie te worden gebracht, naar een zwembad te gaan of een of ander evenement te kunnen bezoeken.

Ook de mogelijkheid om met familie of bekenden gebruik te maken van de restauratieve voorzieningen valt in de smaak.

Op zondagochtend vindt in het restaurant een 'Dienst voor allen' plaats, waar beurtelings door katholieke en protestantse geestelijk verzorgers wordt voorgedaan. Meerdere bewoners geven aan daar graag naar toe te gaan.

Enkele geïnterviewden wijzen op het weelderig groene landschap rond Het Meulenbelt, met de waterpartijen en de bijbehorende rijkdom aan planten en dieren, ze noemen al dat groen als aanwijzing voor het bestaan van een hogere macht. De parkachtige aanleg biedt de mogelijkheid om zich ondanks rolstoel of rollator, toch comfortabel rond het huis in de buitenlucht te begeven. Als bezwaar van deze ligging buitenaf kan genoemd worden dat er geen aansluiting is bij de dagelijkse bedrijvigheid van een stads- of winkelcentrum. Het afgelegen zijn kan ook een gevoel van afgesneden zijn, van verlatenheid oproepen. Dit aspect kwam zijdelings aan de orde in een van de interviews toen de verhuizing van een bewoner naar een ander huis dat in een woonwijk ligt, ter sprake kwam.

In het kader van contextueel pastoraat wordt niet apart aandacht besteed aan faciliterende voorzieningen. In het kader van het ontwerp van verpleeghuizen zijn wel de nodige publicaties voorhanden. In het theoriehoofdstuk is daar geen aandacht aan besteed, immers dit kernthema is als een belangrijk thema uit de interviews naar voren gekomen.

Naar hun aard kunnen faciliterende voorzieningen gerekend worden tot de context. Aandacht daarvoor is dan ook te begrijpen als passend bij het contextueel perspectief van het onderzoek naar zich thuis voelen.

4.1.7 Nadere analyse

De resultaten van het onderzoek zijn beschreven aan de hand van de onderscheiden kernthema's. Uit de beschrijving wordt duidelijk dat kernthema's sterk met elkaar verbonden zijn en naar hun aard ook overlapping vertonen. Zo kwam naar voren dat zinervaringen sterk gebonden zijn aan relaties. Ook bleek dat de kwaliteit van de relaties sterk beïnvloed wordt door erkenning door in het bijzonder professionals in Het Meulenbelt. Erkenning door professionals, van bewoners als niet zielige mensen die er mogen zijn.

Het zijn niet de rolstoelen die teruggebracht moeten worden naar hun kamers, maar de mensen die in de rolstoelen zitten, om nog maar eens een voorbeeld te noemen.

Uit dit onderzoek kwam een zekere rangorde in de kernthema's naar voren, waarbij met name het levensverhaal als van grote betekenis voor de context waarbinnen mensen leven en zich al of niet thuis voelen. 'Faciliterende voorzieningen' is aan de oorspronkelijk onderscheiden thema's toegevoegd. Binnen de kernthema's is de beschrijving, waar mogelijk gestructureerd volgens een passende indeling in categorieën. Dit geldt met name voor de relaties waarbij de onderscheidingsgraad op grond van de bevindingen in privé, functionele en overige sociale relaties heeft geresulteerd.

In de tabel hieronder, met gegevens als het hebben van een partner en/ of kinderen, het hebben van vrienden, ervaringen met zusters, het delen van een kamer met een medebewoner, het deelnemen aan activiteiten, het ter sprake brengen van de betekenis van een huisdier, de betekenis van geestelijk verzorger en de betekenis van geloof in God van geanonimiseerde bewoners, laat ik ook enkele bevindingen zien.

De plusjes en minnetjes staan voor de mate waarin bewoners betekenis zeggen te hechten aan genoemde gegevens.

Bewoner	thuis	ouders	partner	kinderen	vrienden	zusters	mede bewoner	actief	huisdier	gv-er	lb
A	-		++	+	+	+/-	+			+/-	-
B	++	+	overleden	+	+	+/-	+	+		+	++
C	-	+	+	++	+	+/-	+	+	+	+/-	+
D	+/-	+	overleden	++	-	+/-	+	+		+	+
E	+	+	++	+	+	+/-	+		+	+	++
F	++	+	++	+	+	+/-	-	+		+	++
G	-		overleden	+	+	+/-	+	-	++	-	-
H	+	++	overleden	++	+	+/-	-	+		-	+/-
I	++		overleden	+		+	-	-		+	++
										'eigen'	
J	-	+	+	+	+	+/-	-	+/-		-	+/-
K	++	++	overleden	-	+	+/-	-	+/-	+	+	++
L	++	+	+	+	+	+	-	+	+	+	++

Bij bewoners, die aangeven zich echt thuis te voelen heb ik twee plusjes ingevuld. Waar bewoners hun ouders ter sprake brachten, respectievelijk veel belang aan hen zeiden te hechten, heb ik een enkel of een dubbel plusje geschreven. Eenzelfde werkwijze heb ik toegepast bij partner en bij eventuele kinderen. Ook bij de overige gegevens en bevindingen geldt een dergelijke werkwijze.

Waar +/- staat ingevuld, heeft bewoner aangegeven gewone maar ook negatieve ervaringen te hebben.

Waar een - staat heeft bewoner 'geen', 'nee' of 'niet' aangegeven.

Waar geen teken staat is het onderwerp niet ter sprake gekomen.

Wat valt op en zijn er mogelijke verbanden aan te wijzen?

Vijf van de twaalf geïnterviewde bewoners zeggen zich *echt thuis* te voelen in Het Meulenbelt.

Deze vijf bewoners zeggen allen in God te geloven.

Alle vijf hechten zij aan contact met een geestelijk verzorger, van binnen- danwel van buitenshuis. Voor twee van de genoemde vijf bewoners zijn ouders of partner meer dan gemiddeld van betekenis. Voor twee andere van deze vijf bewoners geldt dat zij geen enkele op- of aanmerking hebben met betrekking tot de zusters.

De ene overgebleven bewoner ontleent zijn thuis voelen, volgens eigen zeggen, aan zichzelf.

Voor drie van de vijf zich thuis voelende bewoners tenslotte geldt dat ze beschikken over een kamer voor zich alleen.

Twee bewoners geven aan zich *redelijk thuis* te voelen.

Een van hen hecht meer dan gemiddeld aan overleden moeder en aan kinderen. Bewoner zegt niet (meer) te geloven.

De andere bewoner hecht sterk aan partner en kinderen en is meer dan gemiddeld gelovig.

Een bewoner zegt zich *matig thuis* te voelen. Familie noch vrienden wonen in de buurt. Hij is gelovig.

Vier bewoners geven aan zich *echt niet thuis* te voelen.

Twee van hen zeggen gelovig te zijn, waarbij een ook veel zin ontleent aan de relatie met zijn kinderen.

Een ander zegt veel waarde te hechten aan zijn hondje, dat vaak met het bezoek meekomt.

Een van deze vier bewoners wekt bij mij de indruk in zijn antwoorden niet consistent te zijn.

Van de twee bewoners die aangeven niets met geloof of God te hebben of te willen valt op dat ze, sinds ze ziek zijn geworden en zich volkomen afhankelijk weten, zich behalve niet thuis voelen in Het Meulenbelt, zich ook niet thuis lijken te voelen in hun eigen lichaam.

De tabel biedt een overzicht maar weinig aanknopingspunten voor conclusies. De enige voorzichtige indicatie die zich opdringt betreft de levensbeschouwing/ het geloof in God, die er voor bewoners toe doet als het gaat om zich thuis voelen.

4.2 Cliënttevredenheidsonderzoek

Het cliënttevredenheidsonderzoek, dat ik voor mijn onderzoek gebruik, is uitgevoerd op de afdeling somatiek in november 2011. Het gehele cliënttevredenheidsonderzoek bevat drie vragenlijsten. Ik beoordeel uitsluitend de uitkomsten van de vragenlijst die is ingevuld naar aanleiding van interviews met bewoners, die langer dan een maand in Het Meulenbelt verblijven en met wie een interview kan worden gehouden¹³⁵. Er zijn door KIWA Prismant 30 bewoners face-to-face geïnterviewd¹³⁶. Het onderzoek is uitgevoerd met gebruikmaking van de zogenoemde CQ-index. Deze afkorting staat voor Consumer Quality Index. De index is ontwikkeld voor de sector Verpleging, Verzorging en Thuiszorg (VV&T) door het Nederlands instituut voor onderzoek van de gezondheidszorg, het NIVEL, in samenspraak met de afdeling Sociale Geneeskunde van het AMC¹³⁷.

Mijn idee om, uitgaande van visie en missie van TMZ, de voor dit onderzoek relevant lijkende componenten van het Planetree model, één op één terug te kunnen vinden in het cliënttevredenheidsonderzoek blijkt niet mogelijk.

In het Planetreemodel als theoretisch kader, heb ik enkele componenten gevonden, die zouden moeten corresponderen met de resultaten van het cliënttevredenheidsonderzoek. Die componenten betreffen: 'liefdevolle zorg en bejegening', 'aanvullende zorg en zingeving', 'vrienden, familie en gemeenschap spelen een positieve rol' en 'tevreden cliënten'.

Ik heb daarom een selectie gemaakt van vragen, die zo veel mogelijk in de lijn van mijn vraagstelling liggen.

Ik meen dat de volgende vragen raken aan mijn vraagstelling, ik geef ze hieronder weer.

Zorginhoudelijke veiligheid:

- Houden de verzorgenden en verpleegkundigen rekening met wat u zelf wel en niet kunt? 18
- Nemen de zorgverleners uw zorgklachten serieus? 19

Zorg- en leefplan / behandelplan:

- Kunt u meebeslissen over wat voor zorg of hulp u krijgt? 23

Communicatie en informatie:

- Weet u bij wie u met uw vragen of problemen terecht kunt in het verpleeg- / verzorgingshuis? 29
- Staat het verpleeghuis open voor uw wensen? 30
- Vindt u dat de leiding goed reageert op vragen of suggesties? 31
- Zijn de zorgverleners beleefd tegen u? 32
- (Hebben de zorgverleners genoeg tijd voor u? 33)
- Zijn de zorgverleners bereid met u te praten als iets niet goed is gegaan? 34
- Luisteren zorgverleners aandachtig naar u? 35
- Geven de zorgverleners goed antwoord op uw vragen? 36

Geestelijk welbevinden:

- Hebben de verzorgenden en verpleegkundigen voldoende aandacht voor hoe het met u gaat? 37
- Bent u wel eens ongerust? 38
- Voelt u zich eenzaam? 39
- Kunt u bij een geestelijk verzorger in het huis terecht? (bijvoorbeeld een dominee/pastor, humanistisch raadsman/-vrouw of maatschappelijk werker) 40

¹³⁵ Kiwa Prismant, Het Meulenbelt, verpleeghuis, Somatiek, blz. 5

¹³⁶ Ibid., blz. 6

¹³⁷ www.centrumklantervaringzorg.nl, 29 mei 2012

Woon- en leefomstandigheden:

- Gaan de bewoners prettig met elkaar om? 44
- Voelt u zich hier thuis? 45
- Kunt u zelf bepalen hoe uw kamer of woonruimte is ingericht? (met eigen spullen, enz.)
(NB: deze vraag geldt ook bij gedeelde woonruimte) 46

Privacy en zelfstandigheid:

- Kunt u zich met bezoek op een rustige plek terug trekken? 47
- Kunt u alleen zijn als u dat wilt? 48
- Laten de verzorgenden en medewerkers u met rust als u dat wilt? 49
- Kunt u zelf bepalen hoe uw dag eruit ziet? 50
- (Kunt u komen waar u wilt in het verpleeg-/verzorgingshuis? 51)

Veiligheid wonen en verblijf:

- Voelt u zich veilig in huis? 53

Participatie en dagstructurering:

- Heeft u genoeg mogelijkheden voor contact met anderen (medebewoners, buurtgenoten, enz.)?
60
- Is er hulp van verzorgenden, vrijwilligers of naasten als u ergens naar toe wilt? (naar buiten, bezoek aan anderen, uitstapjes, activiteiten, enz.) 61

Maaltijden:

- Is de sfeer tijdens het eten goed? 64

Tot slot:

- Welk cijfer geeft u het verpleeg-/verzorgingshuis? Een 0 betekent: heel erg slecht. Een 10 betekent: uitstekend. 65
- Welk cijfer geeft u de verzorgenden en verpleegkundigen? Een 0 betekent: heel erg slecht. Een 10 betekent: uitstekend. 66

Ik kom tot een totaal van 27 vragen plus 2 waarover ik twijfel. Deze twee tussen haakjes gezette vragen hebben betrekking op de beschikbare tijd van de zorgverleners, en de vraag of bewoners binnenhuis kunnen komen waar ze willen. Beide vragen hebben te maken met organisatorische omstandigheden waar geestelijke verzorging niet direct vat op heeft. Consequenties van een negatief antwoord op de vragen hebben wel invloed op bewoners, vandaar mijn twijfel.

In het Planetree zorgconcept vallen onder het domein Betere zorg, liefdevolle zorg en bejegening en aanvullende zorg en zingeving. Onder deze twee componenten zouden de vragen met de nummers: 18, 19, 23, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 45, 46, 49, 50 en 53 gerangschikt kunnen worden. Negentien vragen maar liefst.

Onder de derde component vrienden, familie en gemeenschap uit het domein Helende omgeving vallen de vragen: 44, 47, 48, 60, 61, 64. Zes vragen in totaal.

Mijn vierde en laatste component betreft de tevreden cliënt uit het domein Gezonde organisatie. Ik kies ervoor de beide laatste vragen 65 en 66 daaronder te rangschikken.

In het cliënttevredenheidsonderzoek worden de resultaten van de antwoorden op de vragen, weergegeven in procenten en vergeleken met landelijke en regionale spiegels, én afgezet tegen het resultaat van de vorige meting (twee jaar eerder). De mogelijke antwoorden variëren van nooit, via soms, meestal en altijd, tot n.v.t./ niet nodig. Daarbij wordt dit laatste antwoord niet meegenomen in de beoordeling. Zo antwoordt in percentage van bewoners op vraag 32 of de zorgverleners beleefd

zijn tegen de bewoner, 0% met soms/ nooit, 27 % met meestal en 73 % met altijd. Vergeleken met de vorige meting, waarbij nog 13 % van de Meulenbelt bewoners soms/ nooit aangaf, maar ook ten opzichte van de andere twee spiegels lijkt dat een aardig resultaat.

De resultaten vertonen een brede range en zijn daarmee wellicht meer als trend te interpreteren dan als absolute waarde.

Een aantal vragen zouden gekoppeld kunnen worden aan de kernthema's netwerk van relaties en behoefte aan erkenning uit dit onderzoek. Met name de vragen over zorginhoudelijke veiligheid, over het zorg- en leefplan/ behandelplan, over communicatie en informatie, een enkele vraag over geestelijk welbevinden, de vragen over privacy en zelfstandigheid, de vragen over participatie en dagstructurering, de vraag over de sfeer tijdens het eten en tenslotte de vraag over de cijfers voor het verpleeghuis en de verzorgenden en verpleegkundigen.

Wat valt op?

Voor het merendeel van de vragen lijken de resultaten beter dan bij de vorige meting. De vergelijking met regionale en landelijke resultaten laat ik buiten beschouwing.

Enkele vragen lijken op het eerste gezicht met een minder goed resultaat dan twee jaar daarvoor beoordeeld. Vraag 35 luidt: 'Luisteren zorgverleners aandachtig naar u?' 50% van de bewoners antwoordt nu met altijd, bij de vorige meting was dat 40%, en 23% antwoordt met soms/ nooit, bij de vorige meting was dit 17%. De tussenliggende groep die met meestal antwoordt is nu 27%, waar dat bij de vorige meting 43% was. Het is niet mogelijk hier een eenduidige conclusie aan te verbinden. Aan de ene kant blijkt dat 10% meer dan de vorige keer van de bewoners ervaart dat zorgverleners altijd aandachtig luisteren, aan de andere kant zegt 6% meer dan bij de vorige meting dat er soms/ nooit aandachtig wordt geluisterd. Waar wordt dan zwaarder aan getild? De vooruitgang in aantallen procenten of de inhoud van de vraag?

Een ander voorbeeld betreft de vraag naar het terecht kunnen bij een geestelijk verzorger in het huis, vraag 40. 76% zegt altijd, tegenover 50% bij de vorige meting. Dat is een vooruitgang. Maar 18% zegt soms/nooit tegenover 13% de vorige keer. Dat is weer slechter geworden. Hier komt nog bij dat 11 van de 30 respondenten heeft geantwoord met 'n.v.t./ niet nodig' en daarmee niet meegerekend worden.

Mijn idee in de cliënttevredenheidsonderzoeken heldere aanknopingspunten te vinden bij het Planetreemodel en die te verbinden met de resultaten uit de interviews blijkt een utopie. Ik heb daarom besloten dat idee te laten varen.

De bevindingen uit dit deel van de analyse met betrekking tot thuis voelen laten zien, dat het zinvol kan zijn na te gaan of criteria afgeleid uit genoemde componenten van het Planetreemodel teneinde de beoogde resultaten verwoord in de doelstellingen te behalen, een op een terug te vinden zijn in de cliënttevredenheidsonderzoeken. Op onderdelen wordt de CQ in het overzicht van doelstellingen van Planetree genoemd, maar mijn overwegende bezwaar daarbij geldt de vage bewoordingen, de managementtaal en het relatieve karakter van de CQ-waarden. Doel van criteria zou zijn een feedbacklus in het Planetreemodel te herkennen die bijdraagt aan continue verbeteren, waarbij in het Planetree managementzorgmodel concrete saté penachtige verbindingen te herkennen zijn, welke verbindingen doorlopen in het model waarop het cliënttevredenheidsonderzoek is gebaseerd.

Hoofdstuk 5 Conclusies en evaluatie

Doel van dit onderzoek is richtinggevende aanwijzingen op het spoor te komen voor het concept van zielzorg van de geestelijke verzorging om waar mogelijk bij te dragen aan zich thuis voelen van bewoners met een somatische indicatie. Alvorens conclusies te formuleren, acht ik het zinvol gevonden aanwijzingen, die bewoners geven als verklaring voor zich al dan niet thuis voelen, op een rij te zetten.

Ik meen op diverse momenten zulke aanwijzingen te hebben herkend, hieronder geef ik ze met verwijzing naar de tekst weer:

1. Vertellen van het levensverhaal blijkt voor bewoners een manier niet alleen om hun verhaal kwijt te kunnen, maar vooral om al vertellende zich bewust te worden van de lijn in hun leven en de mensen om hen heen, die er voor hen toe doen. Hun contextuele werkelijkheid. Minstens even belangrijk is de gewaarwording van hun eigen van waarde zijn, zinvol zijn, voor die anderen. Dat bewustzijn draagt bij aan zich thuis voelen. Zie onder 'levensverhaal'.
2. Het hebben van privé relaties doet er toe. Een enkele bewoner ziet om zich heen medebewoners die veelal dagelijks bezoek krijgen, waar hij door omstandigheden geen contacten heeft. Bijzondere aandacht en tijd voor bewoners die in zo'n situatie verkeren draagt bij aan zich thuis voelen. Zie onder 'privé relaties'.
3. Soms laten bewoners zien oog en oor te hebben voor de werkdruk van de zusters. Een dergelijke houding kan in termen van erkenning gezien worden als deel van de wisselwerking in de relatie tussen bewoner en medewerker. Zie onder 'functionele relaties'.
4. Meerdere geïnterviewden geven aan zich ongelukkig te voelen bij ervaringen van onvriendelijke of, in een enkel geval onheuse bejegening door zusters. Zorgethiek biedt belangrijke richtinggevende aanwijzingen voor geestelijke verzorging om hier aandacht voor te hebben. Het betreft ook hier een bewustwordingsproces van medewerkers in het iemand zien staan. Zie onder 'functionele relaties'.
5. Met betrekking tot de relatie met medebewoners geven geïnterviewden aan zich niet thuis te voelen in de 'eigen' gedeelde kamer. Ook hebben onderlinge spanningen in de huiskamer geen gunstige invloed op zich thuis voelen. Geestelijke verzorging kan hier, in gesprek direct met bewoners, en eventueel via begeleiding van medewerkers langs indirecte weg, een zinvolle bijdrage leveren aan een leefbare woonsituatie. Zie onder 'overige sociale relaties'.
6. Een van de geïnterviewde bewoners vroeg expliciet aandacht voor zijn partner aan wie nooit eens gevraagd wordt hoe het met haar gaat. Volgens mij ligt daar een aandachtsgebied voor geestelijke verzorging dat nauw aansluit bij contextueel pastoraat, waar het relationele weefsel van mensen centraal staat. Zie onder 'zingeving'.
7. In meerdere gesprekken komt het belang van taal en elkaar verstaan naar voren. Sommige bewoners zeggen niets met geloof en God te hebben, waar zij bij doorvragen te kennen geven behoefte te hebben aan verdieping en meer dan een praatje bij de koffie. Het mogelijk bij sommigen aanwezige imago van geestelijke verzorging als exclusief domein van ziekte en dood kan wellicht een bijstelling gebruiken, waarbij het perspectief op de bestaansoriëntatie wat meer aandacht krijgt. Zie onder 'spiritualiteit'.
8. Als volwaardig mens bejegend worden, zeker in een afhankelijkheidssituatie, is een van de voorwaarden waardoor bewoners zich thuis kunnen voelen. Zie onder 'erkenning'.

Mede op basis van deze aanwijzingen kom ik tot de volgende conclusies:

1. Zich thuis voelen wordt opgevat als opgebouwd uit zingeving, erkenning en spiritualiteit.
2. Voor het beoordelen van de mate waarin bewoners zich thuis voelen in het verpleeghuis en de factoren die daarop van invloed zijn, is het conceptuele raamwerk van contextueel pastoraat met bijbehorende operationalisering bruikbaar gebleken.
3. Bewoners hebben grote behoefte aan het vertellen van hun levensverhaal en daarmee aan de reconstructie van de context waarbinnen ze zingeving ervaren.

4. De fysieke ongemakken, handicaps, en de eventuele psychische beperkingen verbonden aan ouderdom en het uitzicht van eindigheid, kunnen ook worden opgevat als context factoren en voor die categorie bewoners mede bepalend voor zich thuis voelen in eigen lijf en psyche.
5. In het onderzoek komt sterk naar voren dat zingeving in grote mate wordt ervaren als vanuit de context bepaald. Ook dragen de bewoners zelf bij aan zingeving zoals die door anderen rond de bewoners ervaren wordt. Ervaren van zingeving is een wederkerig begrip.
6. De verschillende professionele en andere personen in hun relationele netwerk met de bewoners hebben ieder voor zich hun directe relatie met de bewoners, maar kunnen ook indirect invloed uitoefenen.
7. Gevonden richtinggevende aanwijzingen hebben een zodanig karakter dat ze in de beschreven conclusies terug gezien worden, in directe danwel in indirecte zin.
8. Resultaten van het cliënttevredenheidsonderzoek zijn niet één op één te verbinden met doelstellingen uit het Planetree zorg- en managementmodel, waardoor de vermoede link met uitkomsten van de interviews met bewoners met een somatische indicatie met betrekking tot zich thuis voelen, niet gelegd kon worden.
9. Het beschikken over een eigen kamer draagt wezenlijk bij aan het zich thuis voelen van geïnterviewde bewoners.

Geestelijke verzorging is in eerste instantie bedoeld voor bewoners. Hun welzijn is het primaire doel van Het Meulenbelt. In het optimaliseren van het thuis voelen van die bewoners, kan gevoeligheid voor en bewustzijn van contextualiteit bij zowel medewerkers, mantelzorgers als vrijwilligers een positieve bijdrage leveren. Ook het welzijn, welbevinden, (zich thuis voelen) van medewerkers staat bij TMZ hoog in het vaandel.

Doorgaans zijn de bewoners niet alleen op de wereld. Veelal is er sprake van naaste familieleden, die nauw betrokken zijn bij hun in het verpleeghuis wonende partner, ouder, kind, broer, zus, oom of tante, of vriend.

Ook medewerkers, mantelzorgers en vrijwilligers leven niet als solisten, maken deel uit van een context. Medewerkers, mantelzorgers en vrijwilligers die zich bewust zijn van die eigen context en de betekenis daarvan, zijn wellicht gevoeliger voor de betekenis van de context van de ander.

Meulink-Korf en Van Rhijn zeggen letterlijk: 'Het model van contextueel pastoraat kan een bijdrage zijn in de toerusting van 'vrijwilligers' (toerusting die zij zichzelf rechtstreeks verwerven of van anderen, professionals, krijgen). Wat houdt die toerusting in? Daarbij gaat het in de eerste plaats om (meer) oog (en oor, ML) te krijgen voor de hoogten en diepten van relationele verwickelingen'¹³⁸. De auteurs bedoelen daarmee dat mensen geen dikhuiden zijn en dat ze niet van nature eelt op hun ziel hebben. Mensen zijn, zeker in een afhankelijke en dus asymmetrische situatie kwetsbaar en mogelijk extra gevoelig. Daarmee wil niet gezegd zijn dat ouderen in een verpleeghuis zielig zijn. Het gaat erom dat er wederkerigheid bestaat in de relatie tussen zorggever en zorgontvanger.

Naast aandacht voor het scholen van vrijwilligers, is het ook denkbaar mantelzorgers te betrekken bij en in te wijden in het model van contextueel pastoraat.

In het verlengde hiervan zou ik het belang van een bewustwordingsproces bij medewerkers willen noemen, waarbij ik doel op het zich bewust worden van het eigen contextuele weefsel van die medewerkers als basis voor het leveren van betrokken zorg. Ik schrijf bewust 'betrokken' zorg als term uit de zorgethiek, waar erkenning van mensen er toe doet. Behalve aandacht voor contextualiteit meen ik dat aandacht voor menslievende zorg van wezenlijk belang is voor zich thuis voelen van bewoners.

Samenvattend heb ik gevonden dat contextueel pastoraat als specifieke vorm van geestelijke verzorging zeker in de huidige tijdsgeest van gedeelde verantwoordelijkheid voor zowel bewoners, medewerkers, mantelzorgers als vrijwilligers van Het Meulenbelt, mede gezien de intentie van TMZ waar zij de relatie tussen gast en gastvrouw/ -heer centraal stelt, een passend concept kan zijn om zich als bewoners met een somatische indicatie bij thuis te voelen.

¹³⁸ Meulink-Korf, Hanneke en Aat van Rhijn, *De onvermoede derde*, blz. 57

Geraadpleegde literatuur

Andriessen, Herman, *Een eigen weg te gaan*, Kampen 2004

Baarda, De Goede en Teunissen, *Basisboek Kwalitatief Onderzoek*, Groningen 2005

Dekkers, Wim, Marcel Becker en Martien Pijnenburg (red.) *Een behouden thuiskomst*. Idealen in de palliatieve zorgverlening, Nijmegen januari 2012

Dillen, Annemie, *Ongehoord vertrouwen*, Apeldoorn 2004

Doolaard, Jaap, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kampen 2009

Enquist, Anna, *De thuiskomst*, Amsterdam 2005

Ganzevoort, Ruud & Jan Visser, *Zorg voor het verhaal*, Zoetermeer 2007

Gerhardt, Ida, *Verzamelde gedichten*, Amsterdam 2005

Heijst, Annelies van, *Iemand zien staan*, Zorgethiek over erkenning, Kampen 2008

Jansen, Mechteld, M., *Talen naar God*, Wegwijzers bij Paul Ricoeur, Gorinchem 2002

Knippenberg, Tjeu van, *Existentiële zielzorg*, Tussen naam en identiteit, Zoetermeer 2008

Knippenberg, Tjeu van, in *Ouderen en zingeving*, KSGV, Baarn 1995

Ligten, A.P.J. van, in *Die gesproken heeft door de profeten*, Kampen 2006

Mes, Rieke, *Hoe kom ik thuis?*, Zoetermeer 2011

Meulink-Korf, Hanneke en Aat van Rhijn, *De onvermoede derde*, Zoetermeer 2002

Munnichs, Joep, in *Ouderen en zingeving*, Nijmegen 1995

Nouwen, Henri, *Eindelijk thuis*, Gedachten bij Rembrandts 'De terugkeer van de verloren zoon', Tielt 2002

Nouwen, Henri, *Pastoraat en spiritualiteit*, Tielt 2010

Schillebeeckx, Edward, *Jezus, het verhaal van een levende*, Bloemendaal 1975

Steen, Marc, *Abba, Vader*, Tielt 1999

Thans, Marianne, *Uit betrouwbare bronnen*, Zoetermeer 2007

Tromp, Thijs, *Het verleden als uitdaging*, Zoetermeer 2011

Waaijman, Kees, *De mystieke ruimte van de Karmel*, Gent 2004

Zanten - van Hattum, Mariet van, *Leren omgaan met zingevingsvragen*, KSGV Baarn 1994

Brochures

www.triviummeulenbeltzorg.nl

- Jaarroute 2012
- *Zelfbewust in relatie tot de samenleving*, Strategische beleidsnotitie 2010-2015

www.VGVZ.nl

- Beroepsstandaard VGVZ, 2002

Overige bronnen

Trouw, vrijdag 16 maart 2012, Von Bönninghausen

Trouw, vrijdag 1 juni 2012, interview Frank Koerselman

Van Dale, *Groot Etymologisch woordenboek*, Utrecht 1997

Verweij, Adri, column in *Reliëf*, maart 2009

www.vandale.nl

www.lucepedia.nl

Bijlage

Vragenlijst interviews

Bijlage

Vragenlijst interviews

1. Denkt u dat de mensen zich hier thuis voelen?
 - wat maakt dan dat ze zich thuis voelen?
 - wat maakt dat ze zich hier *niet* thuis voelen?
 - wat is volgens u het belangrijkste voor hen om zich thuis te kunnen voelen?
2. We spreken over thuis voelen, wat roept dat bij u op, waar denkt u aan?
 - kunt u andere woorden noemen, synoniemen geven voor thuis voelen?
 - wat maakt dat u zich thuis voelt?
 - wat maakt dat u zich *niet* thuis voelt?
 - wat is voor u het belangrijkste om zich thuis te kunnen voelen?
 - welke 3 kaarten voor thuis voelen kiest u uit dit stapeltje? (*veiligheid, geborgenheid, vertrouwen, jezelf mogen zijn, welkom zijn, genade, op je gemak voelen, gezien worden, gewaardeerd worden, God ervaren- gedragen worden, betrokkenheid van familie, de ruimte krijgen, thuis zijn bij jezelf*)
3. Terugkijkend naar de tijd vlak voor u hier kwam wonen, heeft u zich toen thuis gevoeld? Welke woorden komen daarbij in gedachten?
 - welk gevoel overheerste?
 - waar kwam dat door denkt u?
 - hoe bent u daar toen mee omgegaan?
 - welke mensen waren belangrijk voor u?
4. Als u Het Meulenbelt een cijfer tussen 0 en 10 moest geven voor hoe thuis u zich voelt, welk cijfer zou dat zijn?
 - waarom?
 - welke concrete voorbeelden kunt u geven?
 - welke personen hebben hier een belangrijke rol bij gespeeld?
 - welke andere zaken zijn misschien van belang?
 - kunt u zich gemakkelijk aanpassen/ overgeven? Hoe komt dat denkt u?
 - hebt u het idee dat u hier de ruimte krijgt zichzelf te zijn? Hoe komt dat denkt u?
 - is dit huis, Het Meulenbelt ook een thuis voor u?
5. Hoe lang woont u hier ongeveer?
6. Mag ik vragen waar u vandaan komt?
 - Twents: hoe voelt u zich in die Tukkerse omgeving?
 - niet-Twents: hoe hebt u de overgang naar het Tukkerse land ervaren?
 - voelt u zich nog een echteWilt u daar iets over vertellen?
 - heeft u nog contact met vrienden van vroeger?
 - hoe laat u zien/ horen/ merken dat u een echtebent?
 - hoe wordt daar hier op gereageerd?

7. Terugkijkend op uw leven, wil ik u vragen of u een periode kunt noemen, waarin u zich écht hebt thuis gevoeld?
 - welke periode was dat en waarom? (*Bij nee, ga naar vraag 8*)
 - welke concrete aanwijzingen kunt u geven?
 - aan welke belangrijke personen denkt u?
 - welke andere zaken zijn misschien van belang?
8. Terugkijkend op uw leven, wil ik u vragen of u een periode kunt noemen, waarin u zich echt *niet* thuis hebt gevoeld?
 - welke periode was dat en waarom?
 - welke concrete aanwijzingen kunt u geven?
 - aan welke belangrijke personen denkt u?
 - welke andere zaken zijn misschien van belang?
9. Als u naar uw eigen leven kijkt, en u denkt aan de toekomst, aan wie of wat ontleent u dan de moed om verder te gaan?
 - waar verheugt u zich over, kijkt u naar uit?
 - waar ziet u tegenop? waar piekert u over?
 - hoe ervaart u het ouder worden?
 - wat vindt u moeilijk/ makkelijk?
10. Voelt u zich wel eens intens gelukkig, helemaal tevreden?
 - waar komt dat dan door denkt u?
 - wat doet u in zo'n geval?
 - met wie zou u in zo'n geval - eventueel in gedachten - het liefst willen praten, bellen, schrijven?
11. Voelt u zich wel eens eenzaam, niet lekker in uw vel, erg verdrietig?
 - wat draagt daar aan bij denkt u?
 - wat doet u in zo'n geval?
 - waar vindt u dan houvast/ troost?
 - met wie zou u in zo'n geval eventueel in gedachten het liefst willen praten, bellen, schrijven?
12. Wat is hier in huis het belangrijkste waardoor u zich thuis voelt?
13. Wat is hier in huis het belangrijkste dat u mist?
14. Zou een geestelijk verzorger iets voor u kunnen betekenen?
 - op welke wijze denkt u?
 - kunt u een concreet voorbeeld noemen?
15. De kaarten van daarstraks wil ik u nu nog eens laten zien.
 - welke drie kaarten kiest u nu als het gaat om thuis voelen? (*veiligheid, geborgenheid, vertrouwen, jezelf mogen zijn, welkom zijn, genade, op je gemak voelen, gezien worden, gewaardeerd worden, God ervaren-gedragen worden, betrokkenheid van familie, de ruimte krijgen, thuis zijn bij jezelf*)

16. We komen bijna aan het eind van het interview.

- ik ben benieuwd of u een lijfspreuk heeft?
- heeft u een favoriet gedicht, lied of boek?

17. De twee op een na laatste vragen:

- wat zijn we vergeten?
- wat zou u mij ter verbetering of als advies willen meegeven?

18. De allerlaatste vraag:

- Als u geestelijk verzorger was, wat zou u doen om de mensen zich hier thuis te laten voelen?

Afbeelding op omslag

Geschilderd door oom Wim, broer van mijn vader

Zoals hij zich, op latere leeftijd, zijn jeugd herinnerde en zoals zij samen thuis waren in Loo, bij Duiven